М. Ірчан.

ДВАНАЙЦЯТЬ

Драма в 5-ох діях з життя повстанчої ватаги в Східній Галичині в місяці жовтні—листопаді 1922 року.

Ціна 50 центів.

Накладом
"УКР. РОБІТНИЧИХ ВІСТЕЙ"
Вінніпеґ, Ман., Канада.
1923.

ДВАНАЙЦЯТЬ

М. Ірчан.

ЗБІРКА
ІВАНА ЛУЧКОВА

М. Ірчан.

ДВАНАЙЦЯТЬ.

Драма в 5-ох діях з життя повстанчої ватаги в Східній Галичині в місяці жовтні—листопаді 1922 року.

Ціна 50 центів.

Накладом
"УКРАЇНСЬКИХ РОБІТНИЧИХ ВІСТИЙ"
Вінніпеґ, Ман., Канада.
1923.

Дія перша: В лісі, приготовання до нападу.

Дія друга: Напад на двір.

Дія третя: Зневіра і полон Мельничука.

Дія четверта: Смерть Івана Цепка.

Дія пята: Суд в Чорткові і смерть Мельничука та Шеремети.

ДІЯ ПЕРША.

ОСОБИ:

СТЕПАН МЕЛЬНИЧУК ІВАН ЦЕПКО ПЕТРО ШЕРЕМЕТА 1-ИЙ ПОВСТАНЕЦЬ 2-ИЙ ПОВСТАНЕЦЬ 1-ИЙ "ШЛАПАК" 2-ИЙ "ШЛАПАК" І ИНШИХ ПЯТЬ	Червоні повстанці. Всі молоді, голоусі, в ріжних одягах.

(Перед початком 1-ої дії, як на салі згасне світло, зза завіси чути дужий мужеський голос. Можна говорити на тлі легкої, ледво чутної музики.)

ГОЛОС.

Слухайте! Слухайте!
Ви, що не знаєте світлого дня!
Ви, з мозолистими руками
І з похиленими головами
Діти машин й ріллі.
Сьогодня перед вами Вічність

І пропасть незбагнених мрій.
Ваші сини і рідні діти
Стоять живі тут перед вами.
Тож слухайте і будьте чуйні!
Будьте відважні і все буйні
Так, — як вони.
Картина Їх життя —
Хай буде знак пошани.
І призабудьте всі, що ви за океаном.
Згадайте рідний край,
Луги, степи і села,
А поміж ними Їх
Відважних бунтарів,
Яких земля припала.
Ось чуєте — шумить наш ліс
І ніч дрімає мрійно.

(Тихше.)

Ах цитьте... Що це?
Хто там бродить?
Хто в темну нічку ще не спить?
Так! Так! Не спить...
Не спить...
Лиш ліс шумить
І осінь шовком ткана
Когось витає, когось ховає...
А ліс шумить...
Ліс шумить...

Шумить...

Хтось не спить...

(Завіса підноситься. На сцені — лісова поляна в темну ніч. Хвилинку порожна. З далека час від часу доноситься гавкіт собак.)

1. ПОВСТАНЕЦЬ *(виходить з права, тихо і обережно. Розглядається довкола, потім легко свиснув).*

2. ПОВСТАНЕЦЬ *(виходить — півголосом).* Нікого?

1. ПОВ. Ні душі.

2. ПОВ. А село далеко?

1. ПОВ. Мабуть ні — чуєш собаки брешуть.

2. ПОВ. Так тут будемо ждати їх. Як добре, що спочинемо. Мої ноги, як деревляні. Черевики розлізлися в болотах...

1. ПОВ. Шкода, що не можемо денебудь погрітися. Я вже забув, коли був в хаті. Присядемо? *(Оба сідають на зрізаному дереві.)*

2. ПОВ. Та-а-ак. Життя паршиве. Жиємо, як заяці. Тільки приляжеш і далі. Гонять нас.

1. ПОВ. Ще покищо ніхто не гонить. Утікаємо самі.

2. ПОВ. Не утікаємо, а йдемо вперед.

1. ПОВ. А утікати не будемо?

2. ПОВ. Хто його знає. В такій війні все можливо.

1. ПОВ. А вже третій день нам щастить.

2. ПОВ. Щастить. Ніч — мати рідна.

1. ПОВ. І ліс.

2. ПОВ. І ліс...

(В селі загавкали завзято собаки.)

1. ПОВ. Щось дуже розгавкалися. Може військо там?

2. ПОВ. Дідусь казав, що нема.

1. ПОВ. Значить ми над ранком підемо?

2. ПОВ. Над ранком. Погріємо панів. Як то співається?

Будем драти пане брате
З контушів онучі...

1. ПОВ. Аби швидче, бо я дуже закостенів.

(Знову загавкали собаки.)

2. ПОВ. Мабуть наші "шлапачки" підсунулися під село.

1. ПОВ. Щоб не влізли, де не треба.

2. ПОВ. Ну, що ти! Гуцул хитрий і гнучкий, як вюн. А з ними Петро.

1. ПОВ. Ге-ге-ге. Як то каже той бра' Йва: "Каваришю, йек бих міг, то бим з панцьких бебехів кипілюх вшив"... *(Оба сміються.)*

2. ПОВ. І пристала до них та назва "шлапаки"! Назвали, тай так кличемо. А вони й

ходять так, як би постолами по болоті. Шлап-шлап... Шлап-шлап...

1. ПОВ. Але хлопці боєві. В тебе закурити ні чорта?

2. ПОВ. Ні чорта. А віддав би свої черевики за цигарку. І холодно-ж. Бррр...

1. ПОВ. І мокро скрізь, хоч стоячи спи.

2. ПОВ. Степан довго не повертає. Повинен вже був бути тут вечером.

1. ПОВ. Може був і пішов?

2. ПОВ. Не думаю. Певно блудить лісами, так, як ми.

1. ПОВ. І ліси-ж, ліси. Цілий день йдемо а кінця нема.

2. ПОВ. Кінець вже є. Ось село.

1. ПОВ. Тільки чи Якубчинці?

2. ПОВ. Дід казав, що... Тихо. Чуєш?

(Надслухують.)

1. ПОВ. Йде хтось?

2. ПОВ. Хтось від села.

(Оба прилягають до землі і слухають.)

1. ПОВ. Йде.

2. ПОВ. Приляж більше.

(За сценою легкий триразовий свист.)

1. ПОВ. Свої. *(Свище, як вище.)*

2. ПОВ. Петро?

1. ПОВ. Може.

(Свист ближче.)

ПЕТРО ШЕРЕМЕТА *(входить).* Свисни ще раз, бо темінь, хоч око вибий.

1. ПОВ. А-а-а. Петро.

ПЕТРО. Ви тут вже довго?

2. ПОВ. Недавно. А де-ж "шлапаки"?

ПЕТРО. Несуть вечеру. *(Свище три рази).* Ледво найшли вас. Пітьма страшна, на два кроки не видко.

1. ПОВ. Вам лекше, бо йшли доріжкою просто з села. А ми блудили лісом, мало очей неповиколювали.

(За сценою свист, йому відповідає Петро.)

4 "ШЛАПАКИ" *(входять).* Ви?

ПЕТРО. А хто-ж?

1. "ШЛАПАК". Не виджу бра', хоч очи маю, як кіт.

2. "ШЛАПАК". Осінь, бодай вона скисла.

ПЕТРО *(до 1-го пов.).* Степана не було?

1. ПОВ. Нікого не застали.

ПЕТРО. Щоб тільки прийшов на час. Подержи-но друже рушницю, най розсвічу сірник. *(Світить, дивиться на годинник.)* Дванайцята минула.

1. ПОВ. А ми над ранком?

ПЕТРО. Десь коло третьої, як тільки прийде Степан з Йваном. В селі окрім 5-ох жандармів, ні душі з військових.

2. ПОВ. Село далеко?

("Шлапаки" нишпорять по сцені, ніби шукають чогось.)

ПЕТРО. Не дуже, але тут ми, як на другому світі. Ех! Хочеться мені крикнути так, на цілий ліс, на все горло. І сила відкись прибула. Що нам за біда хлопці! Що мокрі, заболочені і голодні? Але-ж дорога наша — вітер один... Сьогодня ранком помчемося ще далі і сили наші прибудуть. А потім, потім хто знає...

1. ПОВ. А "шлапаки" кудись розлізлися. Шлап-шлап і полізли.

ПЕТРО. Гей, шлапаки, куди?

1. "ШЛАПАК" *(повернувся на сцену)*. Ріща збираємо.

2. ПОВ. Хібаж тут можна класти вогонь?

ПЕТРО. Невеличкий, хоч кости розігріти. Село в долині, ніхто не помітить. Ну, треба прилягти. *(Прилягає.)*

1. "ШЛАПАК". Маленьку ватрю, як в полонині. І вечеряти треба...

1. ПОВ. Не вечеряти, а обідати.

2. "ШЛАПАК". Хіба не все одно?

1. ПОВ. Люде поназивали "вечеряти" і ми так кажемо, хоч для нас однаково, аби їсти.

("Шлапаки" розкладають вогонь. На сцені видніще. Всі скупчуються довкола вогню.)

2. ПОВ. А буде що їсти?

1. "ШЛАПАК". Хліб бра' і солонина.

1. і 2. ПОВ. Го-го!

2. "ШЛАПАК". Це якась бабуся подарувала. Дає і каже: "Гірка жовнярська доля і мій син десь пропав. Їжте на здоровлячко"...

1. ПОВ. Най хоч довго пожиє за це добре діло.

2. "ШЛАПАК". Товаришу Петре! Стійки не треба?

ПЕТРО *(як би збудився з задуми)*. Ні. Слухайте тільки, чи Степан з Йваном не йдуть.

(Всі кромі Петра вечеряють. Їдять жадно і нагнуті над вогнем.)

1. "ШЛАПАК". А ви не вечеряєте?

ПЕТРО. Не хочеться, може пізніше.

2. "ШЛАПАК". А добре, тільки мало...

1. ПОВ. Ти хотів би відразу багато?

2. ПОВ. Добре що й це є.

1. ПОВ. Як би наївся дуже, то не пішов би над ранком до пана в гості.

1. "ШЛАПАК". А піду, ще ніколи не був.

1. ПОВ. Снідати будемо в дворі.

2. "ШЛАПАК". За білим столом. По панцьки.

2. ПОВ. Каву скажемо подати.

1. "ШЛАПАК". І закуримо.

1. ПОВ. Ой то-то закуримо. З стирти візьмемо вогню.

2. "ШЛАПАК". Як би так швидче, та в наше село. Пан-гадюка. Порахуємо зуби.

1. "ШЛАПАК". І ребра.

1. ПОВ. Не буде часу рахувати. Зробимо цілий рахунок відразу.

ПЕТРО *(мрійливо)*. Так давно це було, а видається, що місяців три-чотири. Вже три роки...

ГОЛОСИ. А що?

ПЕТРО. Мені згадується відступ галицької армії за Збруч. Тяжко згадувати. Оцими лісами ми йшли. Боронили кождої пяди землі перед галєрчиками. Як дуже глибоко відчувається тепер наша пісня:

(Співає самий з тиха, сумно.)

Ой зажурились, стрільці червонії,
Як Збруч річку проходили...

(До повстанців). А ну, товариші, тихесенько підтягніть!

ВСІ.

Хоч стільки народу, впало за свободу,
Встояти не було сили... (2 рази.)
Ой та зажурились, стрільці червонії,
Стали дрібні сльози лити...

Буде пан проклятий, батьками орати,
Матерями волочити...

(Бадьоро.)

Гей не тішся враже! Що до Збруча ваше,
Ще живе стрілецька слава...
Вернуться ще тії, стрільці червонії,
Задрожить тоді Варшава. (2 рази.)

ПЕТРО. Та-а-ак! Дрожала Варшава. В 1920 році наш курінь "червоної калини", одинокий з галицької армії добував Замость, Грубешів, боронив Новгород Волинський. Давні незабутні часи. Галицька армія — така сила і зогнила в панських таборах. Ех! Як би її зараз мати — післали би своїх послів у Варшаву, але з рушницями в руках.

1. ПОВ. Назбираємо, товаришу Петре, як тільки пощастить нам дальше.

ПЕТРО. Що там назбираємо, товаришу! Не буде вже скоро того, що було, хоч я вірю в краще. Я вірю, мушу вірити. І ви також. Як би всі ми не вірили в наше діло, то не ночували би зараз в цему лісі на болоті. Людина мусить в щось вірити. Мусить! Хоч в чорта, а вір, инакше ти не жива людина, а деревляний манекін. Але болісно. Знаєте чому болісно? За образу. За підлість. За продажність. Ось тут

під горлом давить, як згадаю. Як би сила, перебив би так чужих, як і своїх панків. Сто тисяч прекрасного війська знищили тільки ради власних інтересів. Цигане, а не люде!

1. ПОВ. Правда, цигане. Добралися до влади і поступали, як той циган, якого спитали, що зробив би він, як би його назначили царем. А він подумав і каже: Вкрав би пятку і втік...

ПЕТРО. Правда, товаришу. Наші панки, дрібні-малі люде, від великих інтересів. Яке значіння мала би під цю хвилю армія, як би була залишилася за Збручем! А так — щож? Нас всього 12-ох смільчаків, очайдухів, а десятки тисяч спочили на таборових цвинтарях в Домбю і Тухолі. Ніколи не забуду того страшного дня, як галицька армія зрадила червоні війська на весні 1920 року і перейшла до польської шляхти. Який встид, яка ганьба! І подумати, чому? Тільки тому, що так захотілося кільком панкам — офіцерикам. Ні, товариші! Ми ще слабі. Наші люде все ще воскові ляльки, з яких можна ліпити і коників і свічки. Нема в нас сильної волі, виросли ми рабами і дозволяємо дальше водити себе на шнурку.

ГОЛОС З ГУРТУ. Не всі, Петре.

ПЕТРО. Що не всі? Хто — ви, я і ще сотень з дві? Це мало. Міліони все ще гнуть го-

лови, клоняться перед міцнішим. Нема в нас виробленої народньої чести, нема революційної свідомости, нема гордости і нестримного бажання волі. А за це є рабське плазунство, орієнтації на дущого, хто б він не був. Люди наші лізуть за ріжними кличами, як ті комарі до світла. Хоч падуть, гинуть, а все таки пхаються. Школи нам треба, твердої школи життя. Виховання не маємо, пливе в нас ще кров послушних рабів. Я говорю про всіх, а не про нас. І як сьогодня наша горстка 12-ох кидається проти сотень тисяч ворогів, то це, товариші, примір і заохота до дальшої боротьби нашим братам. Впадемо ми, задавлять нас, дурниця. В нас нема революційної традиції і ми мусимо творити її. Власне ми — більш свідомі, чим ті, що спокійно гнуться в ярмі. Помремо, це не значить, що всьому кінець. Залишиться традиція. Залишаться підвалини, на яких можна буде будувати нове життя в нашому краю.

1. ПОВ. Та воно так, але...

ПЕТРО. Але що?

1. ПОВ. Чому-ж саме ми? І я думаю, що нам ще не треба вмирати, ми ще такі молоді...

ПЕТРО. Ех, товариші! А хіба-ж я старий? Я ще й не жив на світі. Але ось що значить, що в декого з вас нема ще повної революційної свідомости. А всі-ж ви робітники і селяне. Всі

ви борці Соціяльної Революції. Всі ви знаєте, що тільки робітничо-селянська влада може визволити наші трудові маси з ярма чужих і рідних визискувачів. А все-ж таки і між вами бренить вже зневіра. Ми товариші нікого не силуємо йти з нами. Хто хоче, може відійти ще.

1. ПОВ. Я не хотів так сказати, товаришу Петре. Я тільки сказав, що ми не мусимо вмерти.

ПЕТРО. Як буде треба, то вмремо. Ви знали, куди вибиралися?

1. ПОВ *(глухо)*. Знали.

ПЕТРО. Знали, що може статися з нами? Ми-ж не йдемо з армією. Ми тільки мала стежа з обовязками армії. Ми традиція і фундамент галицької революції. Добровільно кладемо своє життя на жертівник. Смішно, товариші, думати инакше. Як хто не так думає, то чого-ж було рушатися зза Збруча?

ГОЛОСИ. Ми нічого не кажемо...

ПЕТРО. Я не аґітую вас, не переконую. Вкінці — що таке аґітація? Цеж наше життя. А хіба-ж наша робота, як повстанців, не аґітація? Хіба революція не є збройною аґітацією? А хіба-ж людина взагалі може жити без аґітації? Робітник захвалює свої міцні руки і аґітує. Селянин свої продукти і аґітує. Лікар вважає себе найкращим і аґітує. Піп горлає,

щоб молилися богу і давали йому на церкву — і аґітує. Пан вмовляє в кождого, що світ без пана завалиться і також аґітує. Ми боремося проти панського насильства та за визволення працюючих і аґітуємо цим. Кождий аґітує, тільки не кождий має сильні арґументи. Хто їх має, той виграє. Але я вже змучений. Простіть, що мучив вас так довго. Бррр. Холодно. Перемок цілий...

1. "ШЛАПАК". А вечеряти?

ПЕТРО. Підожду на Степана і Йвана.

(В лісі триразовий свист.)

1. ПОВ. *(схватився на коліна і надслухує).* Свище хтось. Чи не Степан? *(Свище собі, в лісі відповідають.)*

ПЕТРО. Підіть хтось проти нього.

(Один йде підсвистуючи в ліс.)

2. "ШЛАПАК". Таки не може найти, хоч сам назначав місце.

2. ПОВ. Ніч дуже темна, та ще й в лісі.

СТЕПАН МЕЛЬНИЧУК *(входить і веде за руку Цепка. За ним 3-ох узброєних повстанців).* Веду вам сліпця з паличкою.

ПЕТРО *(встав).* Кого?

ЙВАН ЦЕПКО. Це він про мене. Ну, тепер я, братку, вже бачу. В мене очі, як в курки. Хоч заріж, а ночею ані кроку.

ПЕТРО. Ну?

СТЕПАН. Нічо, все добре.

1. "ШЛАПАК". Сідайте. *(Повстанці присідають біля вогню.)*

СТЕПАН *(до Петра)*. Цепко підняв ціле село в Борщівському. Ми сьогодня 40 верств зробили.

ПЕТРО. Як-то підняв?

СТЕПАН. Просто, не знаєш Йвана? Прийшли в село, він виліз на якусь бочку і давай гатити до народу промову. — "Товариші селяне! — каже. Так і так! Ми, червоні повстанці з куріня смерти, прийшли допомогти вам прогнати панів. Ріжте, бийте, паліть!"...

ЙВАН. Ну-ну-ну. Тільки не так дуже...

СТЕПАН. Я не тямлю, але словом, підняв село. Ми з села, а двір запалав з чотирох боків.

ПЕТРО. Це розумію. Давай, най стисну руку.

ЙВАН. Та ти тисни Степанови, він вчив їх, як робити.

ПЕТРО. Тепер я не знаю, кому тиснути.

З ГУРТУ. Тисніть обом.

ПЕТРО. Так буде найкраще.

СТЕПАН. Ну, жарти на бік. Що нового у вас?

ПЕТРО. В третій годині "наступаємо" на Якубчинці.

СТЕПАН. Все готово?

ПЕТРО. Що значить готово? Ми готові — а більше нічо не треба.

СТЕПАН. В селі як?

ПЕТРО. Пятьох жандармів. З селян ніхто не знає про нашу гостину.

СТЕПАН. Тим краще. Завтра зайдемо ще й до одного кандидата на посла. Я думаю взяти його з собою...

ПЕТРО. До якогось часу.

СТЕПАН *(усміхаючись)*. Розуміється, до найближчого лісу. Все це брат тільки для розголосу.

ПЕТРО. Для страху.

ЙВАН. Ну, воно буде мати своє значіння. Але може присядемо.

СТЕПАН. Не зашкодить. *(Сідають по лівому боці, дещо відсунені від инчих. Повстанці весь час сидять довкола вогню, деякі покурюють, перезуваються, оглядають зброю, инчі встають, приносять з лісу ріща, по тихо ведуть розмову. Зараз сцена така: Степан напів лежить задивлений в гору. Петро схилив на коліна голову, як би дрімав. Йван перезуває чоботи.)*

З ЛІВОГО ГУРТУ БІЛЯ ОГНИЩА.

— А люде, брат, добрі, аж страх. Дають все.

Беріть, кажуть, ви наші. А багато вас, питають?...

— Молоді хлопці є також по селах.

— Є і у всіх зброя. Як що до чого — підуть..

— Війська не зустрічали?

— Обходили. Є десь, але ми не бачили.

З ПРАВОГО ГУРТУ.

— Так як ти кажеш?

— Ну, як. Такий невеличкий, кажу, а голова за десятьох. Як сказав кілька слів, то селяне на руках носили його.

— Кажуть: отаких нам-би більше.

— А що-ж думають самі?

— Так як селяне: будете бити, ми поможемо, аби сила...

— Вони все так. А відки-ж тої сили взяти без них?

— Нам-би справді більше таких Цепків, Мельничуків та Шеремет, а тоді певно підняли-б повстання...

— Та взагалі, як би більше нас...

(Деякі скулені засипляють, кількох ще гріється.)

СТЕПАН *(здрігнувся, глянув на Йвана)*. Болять ноги, Цепку?

ЙВАН. Болять і цілий я розбитий. Нема здоровля...

ПЕТРО *(підніс голову)*. Спи, щоб на ранок було. Завтра цілий день будемо на ногах.

З ГУРТУ. *(Між собою.)*

— І як довго ще будемо вганятися?

— Чув, неначе-то ми повинні злучитися з другою ватагою в бережанському повіті.

— Як би... Побачимо. А тепер хіба спати.

— Та здалобся...

(Примощуються і дрімають.)

СТЕПАН. А я сьогодня так і думав: нас дванайцять, як апостолів, а наш Йван, це Іван Золотоустий...

ЙВАН. Спи краще, Степане.

ПЕТРО *(примощується)*. Спати треба, хоч годину-дві. А холодно, як на Сибірі...

ЙВАН. Осінь.

СТЕПАН. Так, осінь. Жовтень. Червоний галицький жовтень. А як держаться хлопці, Петре?

ПЕТРО. В деяких вже помітно зневіру, хоч вони держать це в тайні.

ЙВАН. А я певний, що як тільки таке життя потреває ще тиждень, то наша дванайцятка роспадеться. І фізично і морально ми будемо зруйновані.

СТЕПАН. Чому так думаєш?

ЙВАН. Ясно. Ти-ж не забувай, що ми ніде не можемо спокійно приклонити голови. А

ми все таки люде, смертні, звичайні люде, які мусять користуватися тими-ж законами природи, що й другі. До того мабуть від завтра нас будуть переслідувати панські війська. Що можемо зробити ми, 12-ять чоловік, з одним скорострілом?

СТЕПАН. Ну, зробити можемо багато, тільки треба хотіти.

ЙВАН. Степане, ти не дитина, знаєш добре, що наш виступ, це саможертва з нашого боку. Хіба-ж ми не знаємо, що наше повстання не буде мати більших наслідків? Хіба-ж ми не свідомі того, що жертвуємо себе тільки для демонстрації, щоб перешкодити панам у виборах і підчеркнути революційний галицький рух? Ніякого масового повстання ми не піднімемо — напротів, ми не сміємо навіть втягати в це діло місцевих селян, щоб опісля не тероризували їх пани. В крайному випадку ми можемо робити так, як сьогодня в Борщівському. Селяне тихцем палять і руйнують двір та роскидають наші відозви, ніби-то наша робота.

СТЕПАН. А я инчої думки. Я вірю в масове повстання.

ЙВАН. За швидко, дорогий товаришу. Ти ідеаліст, до того великий вояк революції. Масове повстання в нас без Соціяльної Революції

в Польщі, або без допомоги радянських республик — неможливе. Революція в Польщі в стадії підготовки і орґанізації сил, і доки вона вибухне, пропаде ще 100 таких ватаг, як наша. Радянські республики в цей час заняті відбудовою свойого внутрішнього життя і не можуть явно втягатися в наші справи, бо виникнув би державний конфлікт, а тимсамим війна з Польщею. Вони тільки таємно можуть помагати нам...

СТЕПАН. Значить, яка твоя думка?

ЙВАН. Ми або пропадемо, або за тиждень повернемо назад за Збруч. Я инакше не думав навіть тоді, як ми виходили з Камянця сюди.

СТЕПАН. Про це треба багато говорити, але я обстоюю при свому і не повертаю за Збруч. А ти Петре?

ПЕТРО *(що дрімав, підняв скоро голову)*. Що кажеш?

СТЕПАН. Я не повертаю назад за Збруч, а ти?

ПЕТРО. Я? Я не знаю. Будемо битися, доки зможемо, а там побачимо, що далі. Все таки Йван не зле думає, він політик, кращий, як ми. Але я кажу: Наша дванайцятка — це початок революційної традиції в Галичині і ми творці її... Впрочім, я жию хвилею, а що далі буде — побачимо...

СТЕПАН. Я особисто ніколи не погоджуся, щоб так марно пропасти і не зробити нічо.

ЙВАН. Ми вже багато зробили. Але ти чув, як говорять селяне? — "Ми — кажуть — підемо, але нехай буде якась сила за нами. І стежка наша не на захід, а на схід". Хіба-ж мало цього?

СТЕПАН. Мало, любий Цепку, я вірю в більше.

ЙВАН. Ти щаслива людина, Степане. Вір, бо з вірою можна побідити.

СТЕПАН. Всі ми віримо.

ПЕТРО. Всі віримо.

ЙВАН *(прилягає)*. Я сплю.

СТЕПАН. Наші поснули, заснемо й ми. До третьої недалеко...

ПЕТРО *(хотів лягати, але здержався)*. А я й забув, впрочім не хотів говорити перед всіми. Вісім кільометрів відси стоїть ескадрон польської кавалерії. Чи не пошкодить часом в нашій роботі?

СТЕПАН *(лягає)*. Ще що! Нехай попробують.

ЙВАН. Не рішаться — бояться, як чортів. Думають дурні, що нас цілі сотні.

ПЕТРО. Значить в третій в поход?

СТЕПАН. В третій.

ЙВАН. Вбєте пана?

СТЕПАН. Як буде настрій.

ПЕТРО. Але двір з димом .

СТЕПАН. Обовязково.

ЙВАН *(дрімає)*. Спіть вже.

СТЕПАН. Ну, не говоріть більше.

(Всі сплять. Дехто з повстанців в сні кутається, корчиться від холоду, бурмоче. Вогонь повільно гасне. За хвилю тихо підноситься задна стіна ліса, а видко ясно-освітлене українське село. На вулиці лежать якісь постаті. [Все це повинно бути дещо вище від сцени, над нею.] Десь з під землі чути глухий бренькіт басових струн і таємний — глибокий — уриваний спів-сольо.)

Понад полем іде
Не покоси кладе,
Не покоси кладе гори,
Стогне земля, стогне море,
Стогне тай гуде...

(На вулиці підноситься тихо бліда постать жінки з дитиною на руках. Вона клячить на колінах, простягає руку, а в слід за нею піднимаються діти, дідусь, дівчата, селяне:)

— Жити! Волі! *(Шепочуть роспучливо, таємно.)*

(Глухий бренькіт струн і ледво чутний початок пісні: "Понад полем іде...")

(Привид зникає і знову темний ліс.)

СТЕПАН *(прокидається, протирає очі, оглядається. Потім зірвався на рівні ноги).* Петре! Петре! Вже час.

ПЕТРО. Час? Зараз. Такий дивний сон...

СТЕПАН. І в мене також, вже й не тямлю. Йване! Цепочку! Вставай, друже, третя доходить.

ЙВАН *(встає).* А страх хочеться спати.

ПЕТРО *(будить повстанців).* Товариші! Час до двора, вставайте!

(Повстанці встають, поправляють одіння, находять зброю.)

СТЕПАН. Готово?

ПОВСТАНЦІ. Готово.

ПЕТРО. Так в щасливу дорогу. Як то в нашій пісні?

Гей не тішся враже, що до Збруча ваше,
Ще живе стрілецька слава...

(Всі тихо підтягають і виходять на ліво.)

(Кінець 1-ої дії.)

ДІЯ ДРУГА.

ОСОБИ:

ГРАФІНЯ ҐРОХОЛЬСЬКА.
ЗОСЯ, її дочка.
ЯРОСЛАВ, її син.
ШАПУЛЬСЬКИЙ, дідич з Борщівського.
БЄЛЬСЬКИЙ, сєржант жандармерії.
КСЕНЬКА, служниця ґрафині.
12 повстанців і 4 жандармів.

(Середина роскішно прибраної кімнати в дворі ґрафа Ґрохольського. Двері: ліворуч, праворуч і середні — вхід з надвору. Між цими дверми а лівим кутом на стіні телефон. На столі горить лямпа.)

БЄЛЬСЬКИЙ *(узброєний в шаблю і револьвер, без шапки, стоїть біля телефону і говорить)*. ...Зовсім спокійно. Так. Зовсім спокійно, пане ротмістр. *(Слухає.)* Ні, ні, це неправда, пане ротмістр. Неправда. Ми ближче, а нічо не чули. Спокійно. Так, спокійно. *(По хвилі.)* Пан ґраф? Нема, виїхав. Є тільки

вельможна пані з дітьми. *(Слухає.)* О, дуже навіть! Я тому мушу тут днювати й ночувати з одним жандармом. І зараз не сплять, світять у всіх покоях. *(Слухає.)* Ха-ха-ха-ха. Звичайно цивільна публика. Ясно... *(Слухає.)* О ні, прошу спати спокійно, як би щось, я потелефоную. Недалеко до ранку. Ну так. *(Слухає.)*

(З ліва входить Ксенька, позіхає, дивиться на Бельського, потім кладе на стіл срібну підставку з вином і жде біля дверей.)

БЕЛЬСЬКИЙ *(далі говорить)*. Розумію, пане ротмістр, розумію. Пішки тяжко пройти цими малопольськими болотами, а не то кіньми проїхати. *(По хвилі.)* Ну так, для постраху. Розумію. Хлопи, пане ротмістр? Мовчать. *(Слухає.)* О! ніколи в світі. Вони не поважуться виступити. *(Слухає.)* В мене також. Так не буду трудити. Ні. Як би щось, то я... Так... Добраніч, пане ротмістр. Слуга послушний. Честь!...

КСЕНЬКА. Пан хотіли вина? *(Позіхає.)*

БЕЛЬСЬКИЙ *(підходить і кокетливо щіпає за лице)*. І вина і ще щось... *(Хоче обняти.)*

КСЕНЬКА *(вириваєтьcя)*. Пустіть.

БЕЛЬСЬКИЙ. Ну, Ксенько, напийся зі мною... *(Обнімає її.)*

КСЕНЬКА. Ой пустіть, пані не сплять, будуть гніватися... Пустіть, пане, бо крикну. Бігме пустіть. Ой...

(У входові двері голосний стукіт. Бельський пустив Ксеньку і вона позіхаючи скоро пішла ліворуч.)

БЄЛЬСЬКИЙ. Прошу!

ЖАНДАРМ *(входить, по військовому здоровить).*

БЄЛЬСЬКИЙ. Надніс тебе чорт. Ну?

ЖАНДАРМ. Нічого, спокійно.

БЄЛЬСЬКИЙ. Говорив з ким?

ЖАНДАРМ. Був в селі, ніде ні душі.

БЄЛЬСЬКИЙ. Не чув нічо, значить? Пан ротмістр Кшивульський з Скибинець телефонував, що десь близько банда.

ЖАНДАРМ *(змішався, тихо).* Я... я не знаю.

БЄЛЬСЬКИЙ. І побілів-же каналія! Це має бути страж Речі Посполітої? Ну, ну, налякав і годі. Піди на станицю і приведи з собою ще трох: Яворського, Кендзєрського і Цвечка.

ЖАНДАРМ. Слухаю, пане сєржант.

БЄЛЬСЬКИЙ. І не труси, я жартував.

ЖАНДАРМ. Слухаю, пане сєржант. *(Вийшов.)*

(Дзвонить телефон.)

БЄЛЬСЬКИЙ. Гальо! Хто? А-а-а! Цілую ручки ясновельможної пані. Прошу? Так, так. Сєржант Бєльський в Якубчинцях. *(Слухає.)* Але-ж розуміється, ясновельможна пані. *(Слухає.)* Ну, пан ротмістр, лицар, прошу не турбуватися, що він спить. За це його вулани не сплять. *(Слухає.)* І вулани сплять? Ну нічого. Ніяких банд нема, ясновельможна пані, а як би й були, то не посміють підійти до вас. Банди, ясновельможна пані, розбігаються на один вистріл! *(Слухає.)* Але-ж розуміється, я тут з 4-ма жандармами і спокійнесенько сплю. Слово чести, ясновельможна пані. Говорю з ліжка, дзвінок розбудив мене зі сну. *(Слухає.)* Але-ж нічого, служба. Прошу дуже. Дякую. Цілую ручки ясновельможної пані. Цілую ручки. Слуга покірний. Цілую ручки... *(Відложив трубку, плюнув в бік.)* А щоби ти здохла!

ҐРАФИНЯ *(що стояла на порозі правих дверей при кінці розмови сєржанта. Бліда, перелякана, змучена)*. З ким говорили, пане Бєльський?

БЄЛЬСЬКИЙ *(побачив її)*. Цілую ручки вельможної пані ґрафині. З панею Ґрешковською в Скибинцях.

ҐРАФИНЯ *(сідає в фотель, Бєльський за стіл)*. В них що?

БЄЛЬСЬКИЙ. Нічого, вельможна пані, спокійно. Та взагалі я не знаю, чого так турбуватися і мучити себе. Ось вельможна пані бліді, невиспані, а тимчасом це зовсім непотрібне. На це ми, щоб не спати, а паньство — прошу дуже...

ҐРАФИНЯ. Пане Бєльський, не кажіть. Як тут спати? І — я ніколи не забуду йому.

БЄЛЬСЬКИЙ. Кому?

ҐРАФИНЯ. Ґрафови. Сам поїхав, а нас залишив в цій Азії. Хто нам заручить, що сьогодня або завтра всіх нас не вирізуть тут бандити?

БЄЛЬСЬКИЙ. Я, вельможна пані.

ҐРАФИНЯ. Вірю, пане Бєльський, але знаєте, як тяжко для ніжної, безборонної жінки жити серед таких небезпек. Довкола хлопи, хлопи і хлопи. Мовчазні, непривітні, злі.

БЄЛЬСЬКИЙ. Але-ж вельможна пані, хлоп наш хоч бидло і хам, але добрий. Він любить паньство.

ҐРАФИНЯ *(іронічно)*. О! Дуже любить.

БЄЛЬСЬКИЙ. А до того є тут влада, 8 кільометрів відсіль пан ротмістр Кшивульський з ескадроном. Прошу бути спокійними...

ҐРАФИНЯ. І десь близько Мельничук.

БЄЛЬСЬКИЙ. Мельничук? *(Встав і дивиться на неї.)*

ҐРАФИНЯ. Ще в 10-ій годині напівроздітий пригнався на коні пан Шапульський з Борщівського. Ледво утік з життям. Його двір спалив сьогодня той самий Мельничук.

БЄЛЬСЬКИЙ *(задуманий ходить)*. Мельничук? Гм... Мельничук... Чув. Мельничук... *(Раптово повернувся, вдає спокійного.)* Дурниця, вельможна пані. Все дурниця. Вони палять там, де нікого нема. А тут я!

ҐРАФИНЯ. Я вас прошу, пане Бєльський. Як тільки зійде сонце, прошу вас відвезти мене до Заліщик. Я не можу. Дочка лежить напів жива, син, як-би зійшов з розуму. Я їду до Львова. Не можу довше. Не можу...

БЄЛЬСЬКИЙ. Ну добре, даю слово польського жандарма вельможній пані. Ранком відвезу. Зараз *(дивиться на годинник)*, зараз третя, значить за 3 або 4 годині найпізніше. Прошу приготовитися, хоч ще раз запевняю — нема чого боятися. Ми, вельможна пані... *(В цій хвилі праворуч за сценою чути роспучливий — страшний — жіночий крик. Ґрафиня схватилася з фотелю, Бєльський спішно витягнув револьвер.)*

ҐРАФИНЯ. Пане Бєльський!

БЄЛЬСЬКИЙ. Що за крик?

ҐРАФИНЯ (молить). Пане Бєльський... Зося...

(З правих дверей вбігає розхрістана, перелякана Зося.)

ЗОСЯ. Ой, там!... *(Кидається до матері.)*

БЄЛЬСЬКИЙ. Що сталося?

ЗОСЯ. Бачила. Хтось добирається до вікна...

(Входить Ярослав з револьвером в руках.)

БЄЛЬСЬКИЙ. Не може бути.

ЯРОСЛАВ. Я нічого не бачив, хоч був в тій-же кімнаті.

ЗОСЯ. Я бачила...

БЄЛЬСЬКИЙ. Може ясній панні привиділося?

ЯРОСЛАВ *(дивиться праворуч)*. Хтось йде...

ЗОСЯ *(кричить)*. Ай, мама! *(Ховає обличчя.)*

(Бєльський і Ярослав ждуть з револьверами.)

ШАПУЛЬСЬКИЙ *(входить)*. Чого такий крик, паньство?

ГРАФИНЯ. Пане Шапульський, нічого не бачили?

ШАПУЛЬСЬКИЙ. Нічогісінько.

БЄЛЬСЬКИЙ. Ясна панна говорять, що хтось добирається до вікна.

ШАПУЛЬСЬКИЙ. Я... я нічого не бачив.

ЗОСЯ. Пан були там й тепер?

ШАПУЛЬСЬКИЙ. Тільки що, панно Зосю.

ҐРАФИНЯ. Бідна дитина. Ну, заспокійся.

ЗОСЯ *(тулиться до матері)*. Боюся мама! Ох, як страшно. Креси, креси! Ніколи більше не приїду...

БЄЛЬСЬКИЙ. Я перегляну... *(Обережно йде праворуч.)*

ЯРОСЛАВ. Я з вами.

ҐРАФИНЯ. Славку!

ЯРОСЛАВ. В мене револьвер. *(Йде.)*

ШАПУЛЬСЬКИЙ. І часи-ж, зовсім, якби читав Сєнкевіча "Оґнєм і мєчем"...

ҐРАФИНЯ. Щоб швидче ранок, утічу.

ШАПУЛЬСЬКИЙ. Я з вами. І що це за держава, що не може забезпечити своїм обивателям спокою і життя. З діда-прадіда працювали ми на цій нашій землі, жили тут, вмирали, а тепер — чисте XVIII століття. Історія, пані ґрафине, повертається назад...

БЄЛЬСЬКИЙ *(вертає з Ярославом)*. Нема нічого, вельможна пані. Я переглянув все. На всякий випадок зателєфоную до пана ротмістра.

ҐРАФИНЯ. Телєфонуйте, телєфонуйте!

(Бєльського всі обступають біля телєфону.)

БЄЛЬСЬКИЙ. Гальо! Гальо! Гальо! Сплять каналії. Гальо! Гальо Скибинці! Гальо! Хто?

Я прошу пана ротмістра. Розбудіть, справа важна. *(По хвилі.)* Якубчинці, сєржант жандармерії Бєльський. Так. Нічого, розбудіть. *(До всіх.)* Не хоче будити бестія.

ҐРАФИНЯ *(підступає до телефона і кричить в трубку).* Прошу розбудити і сказати, що ґрафиня Ґрохольська просить.

БЄЛЬСЬКИЙ. Гальо! Добре. *(Жде — до всіх.)* Я думаю, нехай на всякий випадок пан ротмістр пришле хоч пів ескадрони. Я йому скажу неправду, тоді скоріше вишле вуланів...

ҐРАФИНЯ. Скажіть, що в селі вже банда.

БЄЛЬСЬКИЙ. Я знаю, вельможна пані. Гальо! Кланяюсь пану ротмістру. Біда. В селі банда, мої люди бються з нею. Прошу хоч пів ескадрони. Так-так. Банда. Банда, пане ротмістр. Мельничук якийсь. Прошу? *(Слухає.)* Ну, пане ротмістр, це неможливе, до ранку ми не видержимо, нас виріжуть хлопи...

ҐРАФИНЯ *(говорить тремтючим голосом в трубку).* Пане ротмістр, тут ґрафиня Ґрохольська... Я прошу...

БЄЛЬСЬКИЙ. Прошу? Тільки пів ескадрони, пане ротмістр. Пів ескадрони. Бандитів небагато, всіх 20. *(Слухає.)* Але-ж до ранку ще кілька годин, ми не вдержимося без вашої

помочі. *(Слухає.)* Я в імени права Речі Посполитої Польської прошу вас, пане ротмістр... *(До присутніх.)* Скандал! Бояться ночею їхати... *(В телефон.)* Вже в дворі, пане ротмістр... Стріляють...

ЗОСЯ *(ховає обличчя на мамині груди).* Ай!..

БЄЛЬСЬКИЙ. Я, ясна панно, тільки лякаю ротмістра... *(В телефон.)* Гальо! Гальо! *(До всіх.)* Вже не відзивається, псякреф! *(В телефон.)* Гальо, пане ротмістр! *(Дзвонить, слухає і трівожно заявляє.)* Телефон перерваний. *(Прилягає до трубки.)* Гальо!

(Всі тісно обступають його. В цей час тихо з правих і лівих дверей висуваються рушниці, потім повстанці. Ніхто не бачить їх, бо всі заняті телефоном.)

БЄЛЬСЬКИЙ *(кричить).* Гальо! Гальо!

ПОВСТАНЦІ *(з обох боків в один голос).* Гальо!

(Всі раптово оглянулися і остовпіли. Бєльський повернувся ліворуч і не бачить, що повстанці стоять і з правого боку за його плечима.)

БЄЛЬСЬКИЙ *(направляє револьвер в ліво).* Руки в гору!

ПЕТРО *(з права, за плечима).* А куди ноги?

БЄЛЬСЬКИЙ *(оглянувся, побачив наведені рушниці і за собою, кинув на землю револьвер)*. Па... панове! Ми безборонні женщини...

МЕЛЬНИЧУК *(входить на середину)*. Попросимо всіх на право. Сідайте, будь ласка. Будьте, як дома.

(Всі пани перелякані на смерть, напів-свідомо підходять до канапи і безвладно сідають рядом, задивлені на повстанців.)

ҐРАФИНЯ *(силується усміхнутися)*. Може панам вина?

МЕЛЬНИЧУК. О-о-о! Шляхетська гостинність!

ҐРАФИНЯ. Пан може Мельничук?

МЕЛЬНИЧУК. Може Мельничук. Заспокійтеся. *(До повстанців.)* Так що-ж товариші?

ПЕТРО. Сам знаєш...

МЕЛЬНИЧУК. Перечистіть двір.

БЄЛЬСЬКИЙ. Пане капітан, я думаю, що пан капітан...

МЕЛЬНИЧУК *(на сєржанта)*. А цего з нами...

(Чотирох повстанців відходить в праві і ліві кімнати. Весь час, вони виходять відти і переносять на двір ріжні річи, головно срібну посуду. Двох повстанців переглядають кімнату на сцені.)

МЕЛЬНИЧУК *(на Шапульського)*. А цей хто такий? Пан ґраф?

ҐРАФИНЯ. Ні, ґраф виїхав.

ПЕТРО. Шкода.

ҐРАФИНЯ. Це мій... мій брат.

МЕЛЬНИЧУК *(на Ярослава)*. А цей?

ҐРАФИНЯ. Мій син, студент краківського університету.

МЕЛЬНИЧУК. Фільософ чи правник?

ЯРОСЛАВ. Фільософ.

МЕЛЬНИЧУК. Може роскажете нам дещо цікавого з нової европейської фільософії? Все таки цікаво...

ЯРОСЛАВ. Ви жартуєте, пане капітан...

МЕЛЬНИЧУК. Я не капітан і не пан, а просто людина.

ҐРАФИНЯ. Пан капітан інтеліґентна людина.

МЕЛЬНИЧУК. Може не менче вас, ґрафине, але, як бачите, крешемо крісами "креси" ваші...

ЗОСЯ *(що весь час тулиться до матері)*. Пане капітан, що ви зробите з нами?

МЕЛЬНИЧУК. Ого-го! Як бачу, ви панночко, затрівожені. Ну, це не личить вам, соромтеся! У вас пливе блакитна шляхетська кров. Будьте мужні і горді перед хлопами!

ПЕТРО. З собою возимо велику гармату і набємо її всіми вами, направимо на Париж і вистрілимо. Хіба-ж вам не цікаво опинитися так швидко на площі французької республики в Парижі?

(Двох повстанців і Цепко, що переглядали книжки, засміялися. Всі полонені ніяково переглянулися.)

ЙВАН. А тепло тут. Хоч трохи просушимося.

ПЕТРО. До речі — можна би тут поснідати.

МЕЛЬНИЧУК. Не завадило би. *(До полонених.)* Але — вибачайте паньство, що ми попросимо вас опустити нашу кімнату. Бачите, ми люде військові і нам треба дещо порадитися, при чому небажана ваша присутність.

ҐРАФИНЯ *(ласкаво)*. О! Прошу пане капітане, ми радо перейдемо в другу кімнату...

МЕЛЬНИЧУК. Забуваєте жінко, що ви в нашому полоні. Не ви перейдете відсіль, а ми вас "перейдемо"...

ҐРАФИНЯ *(тихо)*. Тільки прошу вважати на мою дочку. Недужа, в неї міґрень...

МЕЛЬНИЧУК *(іронічно)*. З комфортом переведемо вас в безпечне місце. Хоч ми люде прості, але як бачите, не такі дикі, як ваші "культурні" пани і жандарми...

(Входить з надвору трох повстанців і приводять 4-ох роззброєних жандармів.)

ПОВСТАНЕЦЬ. Всі, як були, товаришу Петре.

ПЕТРО. Тільки чотири?

ПОВСТАНЕЦЬ. Більш не було.

ПЕТРО *(до Бєльського)*. Скільки ви мали жандармів?

БЄЛЬСЬКИЙ. Чотирох і я.

ПЕТРО. Шкода, що так мало. А пан ротмістр таки не поспішив на поміч?

БЄЛЬСЬКИЙ. Пан ротмістр боїться панів...

ПЕТРО. Звичайне панське геройство. *(До повстанців.)* Переведіть їх, товариші, в другу кімнату і бережіть. Нам треба порадитися.

МЕЛЬНИЧУК. Скажіть, щоб вам дали їсти.

ПОВСТАНЕЦЬ. Нам вже дали.

(Входить 1-ий повстанець.)

1. ПОВ. Всі кімнати перечищені.

МЕЛЬНИЧУК. І де?

1. ПОВ. На підводі. Забирали це, що потрібне, хлам лишили.

МЕЛЬНИЧУК. Добре. На хвильку підіть бавити панів. Ми зараз. *(До полонених.)* Так просимо...

(Всі боязко встають і окружені повстанцями переходять на ліво.)

ЙВАН *(закурив з тютюну на столі)*. Давно не курив такого тютюну.

МЕЛЬНИЧУК. Підожди, нам треба ясно обговорити дальший плян походу. *(Всі три сідають за стіл.)*

ЙВАН. Говоріть оба, я слухаю. Військовий спеціяліст з мене поганий. Це ваша справа.

ПЕТРО. Ні, ти Йване скажи, яка твоя думка?

ЙВАН. Що-ж? Просто з моста, як то кажуть. Двір з димом.

МЕЛЬНИЧУК і ПЕТРО *(разом)*. Ясно.

ЙВАН. По селі розкинути відозви і доки сонце зійде — в ліси.

МЕЛЬНИЧУК. Це все?

ЙВАН. Більше не можу нічо сказати. Але не забуваймо, що ескадрон кавалєрії відси тільки 8 кільометрів і ротмістр повідомлений про нашу присутність, а перерваний телєфон тільки потвердить це.

МЕЛЬНИЧУК. Що ескадрон не виїде сюди скоріше, як в 7-ій ранком, на це я даю голову. А що-б краще забезпечитися, є рада. Ти Цепочку був колись телєфоністом в святої па-

мяти галицькій армії. Піди будь ласка і злучи перерваний телєфон назад.

ЙВАН. З великою охотою. *(Виходить на двір.)*

МЕЛЬНИЧУК. А я зараз. *(Виходить ліворуч.)*

ПЕТРО *(курить, переглядає книжки.)*

МЕЛЬНИЧУК *(входить, з ним Бєльський і один повстанець.)* Так ось що, пане жандарм. Зараз-же будете говорити з ротмістром в Скибинцях це, що я вам скажу.

БЄЛЬСЬКИЙ. До послуг пана капітана.

МЕЛЬНИЧУК. Не капітань, бо...

БЄЛЬСЬКИЙ. Слухаю.

ЙВАН *(входить)*. Готово.

МЕЛЬНИЧУК *(до Бєльського)*. Повідоміть вашого ротмістра, що ми розбиті, в селі спокійно. Нас було 4-ох, один вбитий, три утікли...

БЄЛЬСЬКИЙ. Слухаю.

МЕЛЬНИЧУК. Заспокойте його. Як тільки одно слово не так — куля в лоб! *(Витягає револьвер і стає біля Бєльського.)*

БЄЛЬСЬКИЙ *(дзвонить)*. Гальо! Гальо! Тут сєржант Бєльський. Так. Якубчинці. Прошу пана ротмістра до телєфону. А, пан ротмістр?

МЕЛЬНИЧУК *(півголосом диктує.)* В нас спокійно.

БЄЛЬСЬКИЙ. В нас спокійно, пане ротмістр. Прошу? Ну, слава богу...

МЕЛЬНИЧУК *(як вище).* Бандити розбиті.

БЄЛЬСЬКИЙ. Бандити розбиті. Розбиті. Так, р-о-з-б-и-т-і. Три вбиті...

МЕЛЬНИЧУК. Один вбитий, три втікли.

БЄЛЬСЬКИЙ. Пардон — було всіх чотири, пане ротмістр. Один з них вбитий, три втікли. Чи свої? *(Оглянувся на Мельничука.)*

МЕЛЬНИЧУК. Чужі.

БЄЛЬСЬКИЙ. Чужі, пане ротмістр. Відійшли в...

МЕЛЬНИЧУК. ...східному напрямі, певно за Збруч.

БЄЛЬСЬКИЙ. ...в східному напрямі, певно за Збруч. Ну, так. Безпечно.

МЕЛЬНИЧУК. Хлопи помагали бити.

БЄЛЬСЬКИЙ. А хлопи, пане ротмістр, помагали бити бандитів. Т-а-а-к, хлопи! *(Слухає.)* Зовсім безпечно. До побачення.

МЕЛЬНИЧУК. В 8-ій ранком буду у вас.

БЄЛЬСЬКИЙ. В 8-ій ранком буду в пана ротмістра. Так. В Скибинцях. І роскажу точно. Слуга, пана ротмістра. Честь! *(Віддзвонює.)*

МЕЛЬНИЧУК. Ну, добре. *(До повстанців.)* Відведіть назад.

БЄЛЬСЬКИЙ. Я прошу, пане капіт... пане сетніку...

МЕЛЬНИЧУК. В нас нічого не можна просити. Вийдіть! *(Повстанець бере за руку Бєльського і виводить ліворуч.)* Значить сміливо можемо господарювати тут до 7-ої ранком. Погоня, як буде, то в другий бік, над Збруч.

ПЕТРО. Що робити з всіми цими панами?

ЙВАН. Це вже рішайте ви.

ПЕТРО. Жінок треба відпустити.

МЕЛЬНИЧУК. Панів і жандармів до пана бога.

ЙВАН. Знаєте, якось не приємно...

МЕЛЬНИЧУК. Тільки Цепку, без настроїв. На вічу ти, як лев, а прийде до діла — поет.

ЙВАН. Я нічо, але думаю, що цим ми не...

МЕЛЬНИЧУК. Ми, Йване, віддаємо монету за монету.

ПЕТРО. Пана жаліти не треба, бо в пана нема серця. Як би на нашому місці був пан, то він певно ані хвилинку не думав би, що зробити з нами. Ми діти боротьби і не сміємо руководитися гуманною фразою про право людини, без ріжниці, до якої кляси вона належить. Бо нас ніхто не жаліє. Нас мучать, насилують,

знущають ся і зовсім забувають, що ми також люде. Такий час, що лише терором можна спамятовувати ворога і боронити прав людини.

ЙВАН. Вповні погоджуюся і ви не підозрівайте мене, що я проти цього. Але — я вже такий вродився. Проповідувати смерть, назначати її, я можу, а прийдеться виконувати, тоді роблюся плаксивою бабою. Та ви на це не зважайте...

МЕЛЬНИЧУК. Я не знаю, але в мене зродилося якесь дике бажання подушити їх всіх. Хочеться до безсердечности сміятися їм в очі перед обличчям їх смерти. Щось дуже пхає мене в жорстокість, в безодню, де не істнує ніякого милосердя ні серця. Все-ж таки я ворог насильної смерти. Але тут — тут я не можу бути инакшим. Ми товариші, революціонери і мусимо бути твердими, неуступчивими. Хто знає, може ми їх сьогодня, а завтра нас. Дурниця. Життя мент і раз ми рішилися на таке діло — нехай воно буде вибухом збунтованої душі повставших невільників. Що там жаліти? Кого? Тих панів і жандармів? А чи вони жаліли наших селян? Тюрми стогнуть від наших людей, безборонних, невинних людей...

ЙВАН. Так, але...

МЕЛЬНИЧУК. Дозволь рішати нам двом. Зловлять нас, все одно розстріляють, чи ми по-

милуємо цих панків, чи побємо. Так що-ж вибирати?

ПЕТРО. Вибирати нічого. Панів і жандармів зараз-же треба відправити в — нірвану, позбутися. Жінок вивести в село і пустити. Але перед тим Цепко повинен сказати їм наші заповіди, щоб вони передали опісля другим.

ЙВАН. Я не маю нічого проти. Але що дальше?

МЕЛЬНИЧУК. Дальше це, що дотепер. Мандруємо лісами два-три дні і знову на новий двір.

ЙВАН. А як погоня?

ПЕТРО. Як погоня — треба втечи від неї. Взагалі, Цепку, ти ідеалізуєш собі нашу роботу і забуваєш, що ми гурток людей, які добровільно поставили своє життя на волосок. Ти, а також Степан, раді визволити відразу цілу Галичину, а це — фантазія. Ми можемо вести тільки короткотреваючий саботаж. Що можемо зробити ми, дванайцять людей, за якими гониться 12 тисяч реґулярного війська?

ЙВАН. Все це я розумію.

ПЕТРО. Так, значить, більш нічо. Доки наші товариші не зневірені, доки держаться і йдуть, доти будемо гуляти. А закрадеться зневіра — ми пропали.

МЕЛЬНИЧУК. Цего не сміє бути; ми не можемо допустити...

ЙВАН. Не сміємо... Легко сказати. Тобі однаково, Степане, ти залізна людина. Але наші товариші дуже швидко змучаться. Тепер осінь, слота, а ми тільки по лісах. Що буде, як хтось захоріє з нас?

МЕЛЬНИЧУК. Як я захорію, то попрошу першого-ліпшого з вас, щоб застрілив мене в лісі.

ЙВАН. Не кождий так схоче. Не всі такі... Але я думаю, що час кінчити.

ПЕТРО. Гроші, які найдено в дворі треба заховати, здадуться для дальшої праці.

МЕЛЬНИЧУК. Розуміється.

ПЕТРО. А ріжні дрібниці з срібла і золота роздамо в найближчих селах селянам.

МЕЛЬНИЧУК. Значить збираємося в дорогу. *(Підходить до лівих дверей.)* Виведіть їх! *(До Йвана.)* Ти скажи кілька теплих слів до них.

ЙВАН. Як виведуть жандармів, чи до всіх?

МЕЛЬНИЧУК. Говори до всіх.

(Повстанці приводять полонених, які бліді, погорблені, жінки заплакані.)

ПЕТРО. Можете присісти. *(Всі боязко сідають.)* І так: ваш двір, ґрафине, за пів години буде одною руїною.

ГРАФИНЯ *(розпучливо)*. Змилуйтеся! Праця!

ПЕТРО *(злісно змірив її)*. Праця! Ех... ви!

ЙВАН. Свойому ґрафови і панови ротмістрови і всім панам перекажіть, що у вас були в гостях червоні повстанці — курінь смерти. Т-а-ак. Наш клич: смерть панам! Хай живе вільний працюючий народ! Нема у вас серця до бідних людей, не буде його і в нас — до вас.

ЗОСЯ *(ховається біля матері)*. Єзус Марія! Мамо!

ЙВАН. Вас двоїх відпускаємо, ви — жінки. Але затямте і переказуйте своїм дітям з покоління в покоління: Земля ця — не ваша. Доки ви будете на ній, доти не буде спокою. Ми не одні, таких є міліони. Ми не грабимо вас, щоб збогатитися. Ми не ліземо у вашу Польщу. Ми стали в обороні тих, яких ви при помочі жандармських баґнетів і панських нагайок зробили волами. Ми відплачуємося за тих, які стогнуть придавлені вашими блискучими панськими чоботами. Ми домагаємося людських прав — бо-ж ми люди, люди такі, як і ви. Ми хочемо жити, а не гнити в неволі. І нам вложили в руки зброю — ви! Ви нас робите жорстокими, грубими, безсердечними! Ви заставляєте нас бродити в крові. Ах! Та що тут

говорити. Вивішати, подушити, собакам кинути на стерво всіх вас! Бо ви не люде, а звірі. У вас нема найменчої пошани до людини. У вас хлоп — тварюка. Ви більше ціните і бережете коня, чим хлопа. Так, так. Бо кінь коштує гроші, а хлоп нічо. Хлоп вродиться новий...

ҐРАФИНЯ *(крізь плач)*. Пане добрий, ми не винуваті, це влада...

ЙВАН. Ваша влада — це ви! Навіть ви перелякана жінко і ось цей і цей і цей! Знаємо вас. Ви так-же само поневолюєте і висмоктуєте селянина і робітника в Польщі, як і тут, в нас. Ви — невелика спілка панів — ґрафів і їх прислужників, як ось цей жандарм. За вами паньство цілого світа, з нами нікого, ми самі. Але ви ще й насильно запрягли в своє ярмо міліони наших людей. І хто сплує давати голоси на ґрафа? Хто жене в тюрми сотні безборонних людей?

БЄЛЬСЬКИЙ. Нам наказують, ми служимо...

ЙВАН. Нам також наказують, але не пани ґрафи, не пани-старости, а ваше і їх безправне — дике свавільство — на нашій споконвічній землі. Ваші знущання над бідними — голодними людьми. Ми довше не можемо. Тріснула наша жовч, пані ґрафине! Так! Жовч, яка є і у вас і у вашого сина. Жовч, яка тріскала і в

польських революціонерів, що боролися за людські права свойого народу з царським насильством. І нищити вас, каже нам революційна совість. Ви знаєте, що це таке? Не знаєте? Так будете знати. Це значить копнути ворога так, щоб більше не встав і засвистати, як би нічо не було. Ось, що воно. З вами годі говорити людською мовою, бо ви не розумієте її. Ви не хочете розуміти. Так ми замінили мову на ось що! *(Показує револьвер.)* Цим і тільки цим ми добудемо людські права. Сьогодня — це пануюча сила. А впрочім — годі. Шкода слів.

МЕЛЬНИЧУК *(що весь час ходив з заду і курив)*. Роскажете жінко з дочкою все це своїм панам у Львові і Варшаві. Не забудьте тільки, що ми пробиваємо лише дорогу инчим. Ми не самі. За нами міліони скрізь, навіть у вашій Варшаві.

ПЕТРО. Тільки не панів. Але час йти. Виведіть їх!

(Повстанці пробують виводити.)

ҐРАФИНЯ *(плаче)*. Ви про сина не згадували, ласкаві панове...

БЄЛЬСЬКИЙ *(зложив руки)*. Пане капітане, в мене...

ЖАНДАРМ. Пощадіть нас!..

ШАПУЛЬСЬКИЙ. Панове, я...

ЯРОСЛАВ. Панове... *(Плаче на грудях матері.)*

МЕЛЬНИЧУК. Нема пощади! Геть! Виведіть!

ПЕТРО. Підпалюйте двір! Жінок пустити — всіх инчих розстріляти!

(Декількох повстанців кидаються в ліві і праві двері.)

ЙВАН. Беріть за руки! Швидче!

(Повстанці силою тягнуть жандармів і Шапульського. Петро і Йван виходять. Ґрафиню ведуть під руки син і дочка. Мельничук іде по самому заді, самий.)

МЕЛЬНИЧУК *(кричить на двір).* Всіх розстріляти зараз! Жінок відпустити в село!

ҐРАФИНЯ *(на порозі повертається до нього і просить).* Помилуйте! І у вас є матір...

МЕЛЬНИЧУК *(схватився за голову, злісно і роспучливо).* Нема! Нічо нема! Йдіть! О будьте ви прокляті! Будьмо прокляті всі! Будь проклята війна і насильна смерть! *(Виходить за всіми.)*

(Кількох повстанців вибігають з правих і лівих дверей, з яких бухнула полумінь. Утікають в середні двері. На дворі кілька вистрілів.

Кінець 2-ої дії.

ДІЯ ТРЕТЯ.

ОСОБИ:

12 ПОВСТАНЦІВ.
СТАРИЙ СЕЛЯНИН.
ПОЛЬСЬКИЙ ОФІЦЕР.
ПОЛЬСЬКІ ВОЯКИ.

(Край ліса в день. Повстанці лежать, деякі сидять, инші стоять оперті на рушниці. Цепко, Мельничук і Шеремета сидять в ріжних місцях на зваленому дереві.)

1. ПОВСТАНЕЦЬ. Ви скажіть, що думаєте? Як бути дальше?

МЕЛЬНИЧУК. Ні, краще говоріть всі ви. Говоріть ясно і щиро. В такій справі нещирим не можна бути, тимбільше, всі ми товариші, тісно звязані собою долею: життям, смертю і ідеєю. Задних думок в нас не сміє бути. Не може. Тоді нам не йти одною дорогою.

ПЕТРО. І товариші: не думайте, що ми ваші начальники, які тільки видають накази. Кождий з вас є таким-же начальником, як я, і

Степан і Цепко. Про це говорити не треба. Нашим найвищим начальником революційна ідея і совість. Як хто поступить — поступить по своїй совісті. Ми не армія, щоб могли застановлятися инчим способом. Боротьба наша безумна і на неї мали рішитися тільки свідомі революціонери. Але-ж — доля всіх нас, — доля одна, як і наша ідея. Рішайте самі.

З ГУРТУ. Що-ж тут рішати. Ми розуміємо все, але довше не можемо.

— Ми все таки люде.

— Утікаємо, як сполохані заяці перед гончими собаками. Ніде приклонити голови. Напів босі, голодні, перемоклі. Подивімся лише на себе. Та-ж ми стратили вже подібність людини.

— Патрони у нас кінчаться. У вчорашньому бою ми вистріляли всі набої до скоростріла.

— По моїй думці нема над чим застановлятися, товариші. Становище наше незавидне. Довше видержати ми не в силі. Не в силі, хочби хотіли. Ми не з тих, що лякаємося смерти. Раз ми перейшли Збруч, значить ми знали, що братаємося з смертю. Куди-ж далі? І як? Осінь чимраз холодніша, ліси рідшають. В селах ми не можемо здержуватися, бо майже по пятам наступає польське військо. Вчора стратили ми двох товаришів. І зараз ми можемо тіль-

ки хвилинку відітхнути і знова в непевну дорогу. А ми-ж вже другий день голодні...

— Хто впрочім може заручити нам, що ліс не окружений. Вчора-ж ми зустрілися тільки з піхотою, а сьогодня зовсім певно переслідує нас кіннота, яку заалярмували з цілої околиці.

МЕЛЬНИЧУК. Та-а-ак. Шо-ж думають инчі товариші?

ГОЛОСИ З ГУРТУ. Ні, — довше не можна.

— Поздихаємо з голоду й холоду в цих лісах.

— Як нас не перебють, то пропадемо з утоми й голоду.

— Привели — то виведіть нас! За Збруч назад, поки час.

— Все одно більше нічо не зробимо.

— Пропадати ні за цапову душу не будемо.

— Ведіть назад!

МЕЛЬНИЧУК. Ну, годі! Розумію.

ПЕТРО. Так товариші: Що ми нездібні більше продовжати своєї роботи тут — це правда. Голоси товаришів до певної міри слушні. Що могли — зробили і наше післанництво скінчене. По перше — села заводнені польським військом, яке — доки ми успішно гуляли по панських дворах, доки, так сказати "на-

ступали", доки над східними "кресами" лютувала трівога, — завжди оминало нас. Але-ж зараз, як самі ми переконалися, пани пізнали, що ми тільки малі-незначні гуртки і кинули проти нас всі сили. Військо осміліло. У вчорашньому бою ми наглядно переконалися, як ворог легковажить собі нас. Сила по їх боці і вони свідомі цього. Инча річ, що неможна так траґічно дивитися на справу, як деякі товариші. Польська кіннота для нас не страшна. Вона не може рушитися з місця розмоклими дорогами і полями, а не то що переслідувати нас. Піхота — небезпечна для нас у відкритому полі, — в ліс вона неповажиться піти. На це, щоб вийти з сего положення — ми маємо ще час. Але крайній час. Таки зараз ми мусимо вертати назад за Збруч. І моя думка така: Пройти зі зброєю в руках — ми в ніякому разі не зможемо. Границя здовж Збруча міцно обсаджена. Одинокий спосіб аби вирватися відси, це в характері звичайних — мирних людей. Зброю мусимо закопати, а при собі залишити на всякий випадок револьвери. Більшим гуртом йти не можна, тільки по 2—3-ох найбільше. Села будемо виминати, а через Збруч можемо легко перекрастися на Україну з пачкарями. На це в нас вистарчить грошей. Инчого виходу, я не бачу, товариші.

(Серед повстанців шум.)

ГОЛОСИ З ГУРТУ. І ми так кажемо.

— Инчого виходу нема.

— Скоріше за Збруч з Петром!

— Ніхто не може инакше думати. За Збруч!

МЕЛЬНИЧУК. Ні, товариші! Я один може не погоджуся з вами.

ГОЛОСИ З ГУРТУ. Дивно.

— А як-же зробити?

МЕЛЬНИЧУК. Я один инчої думки. І мене не дивує це, що кажете ви і Петро. Але товариші! Хіба на цему скінчилася наша робота? Говорім щиро. Забудьмо, що ми в перстені ворога, забудьмо, що вже 2 дні ми небачили куска хліба. Йшли ми в Галичину — то не йшли роскошувати. Безпечне життя мали ми на Україні і кинули його. Хто хоче дбати про особисте життя, той не може бути з нами. Правдивий революціонер не знає особистого життя. І як-же знати його? Ось хочби наша дванайцятка. — Ми, як рідні брати злучені одною ідеєю. І перш усього ідея в нас. Що значить бути голодним, замученим або вбитим супроти ідеї? Тільки коротка болюча хвиля. Ви тепер нарікаєте — чого-ж було йти? Хіба-ж всі ви не знали, що нас жде? Ми-ж не

йшли з метою збогатитися з панських фільварків. Ми не опришки, не розбійники — ми революціонери, а наша дванайцятка — стежа галицької революції. Так, так. Стежа галицької революції. З вас кождий служив в армії, був на війні і знає добре, що найтяжче і найбільше ризиковне завдання має стежа, патруля. Таке й з нами. На стежу йдуть найвідважніші вояки, і такими повинні бути ми. Лякаєтеся польського війська, що переслідує нас? Але-ж ви забуваєте, що ми сильніші за нього. Ми в кождій хаті, в кождому селі маємо, як не спільників, то щирих прихильників, а польське військо має ворогів. Воно в чужій, окупованій країні. І товариші! Треба добре подумати та застановитися, чи розходитися нам, чи дальше провадити зачату працю.

ГОЛОСИ З ГУРТУ:

— Розходитися! Обовязково вертати за Збруч.

— Ні! Не вертати!

— Вертати! Згинемо марно, як не втечемо.

— Все одно наша праця скінчена.

МЕЛЬНИЧУК. Не скінчена, товариші, а зачата. Так! Зачата. Чотири міліони працюючого рідного народу коротає свої дні в невиносимій неволі. Польські маґнати через своїх

прислужників поводяться з ним, як з собаками. Хто-ж — питаю — стане на оборону чести тих міліонів? Хто, як не ми, сини Соціяльної Революції — стане безсердечним пімстником за топтання людських прав чотирох міліонів? К чорту особисте життя! Не дорожім ним тоді, як воно звужується до заспокоєння жолудка. Ми періодники нового життя, діти революції і наше життя — боротьба. Ми не сторонники терору і смерти, але ми мусимо віддавати за камінь — каменем. Наш клич: Збройною боротьбою до мира. Війна за мир! Панство розгулялося, шляхотська сваволя висмоктує останні соки з бідного народу. А народ заголюканий, йому треба моральної підмоги в нещастю. Його треба рушути з дрімучого, медвежого сну. І це можемо зробити тільки ми — свідомі революціонери. Народ той обманюють і чужі й свої. Однаково доробляються на ньому пани і підпанки рідні й нерідні. Перед нами величезна робота, товариші. Тому не утікаймо зневірені за Збруч, спаливши два-три фільварки, але киньмося в гущу поневолених братів, потермосім їх, відкриймо очі, орґанізуймо, освічуймо, працюймо підпільно, як члени партії, вложім в їх руки зброю і нехай заллється наш край панською кровю, нехай загорить, запалає пожежою Соціяльної Революції.

Я з вами за Збруч не піду. На це недозволяє мені совість революціонера-комуніста. Я кину вас, бо моя мета переправитися через Дністер на Покуття а потім в Карпати і там оперувати проти панів. В тій части Галичини ще найбільше заховався бунтарський дух, а терен дуже пригідний до партизанської боротьби. Хто піде зі мною, товариші? *(Хвилинку тихо. Повстанці переглядаються по собі, кашляють.)* Ніхто?

З ГУРТУ ГЛУХИЙ ГОЛОС: — Я.

— І я.

МЕЛЬНИЧУК. Два.

З ГУРТУ. — Я також.

МЕЛЬНИЧУК. Три. Більше ніхто?

З ГУРТУ. — І я піду.

МЕЛЬНИЧУК. Чотири. Ще хто? *(Мовчанка.)*

ЙВАН. Дорогий та любий Степане! Дозволь сказати й мені кілька слів. Зворушив ти мене до глибини душі, друже. Так! Ти справжній, залізний революціонер, але — пробач, що скажу правду в очі: Твої пляни безумні, фантастичні. Мене знаєш не від сьогодня і годі приписувати мені зневіру. Але завдання, з яким прийшли ми сюди зза Збруча, ми сповнили як найкраще. Йшли ми сюди не з метою ви-

кликати масове повстання, революцію, а тільки щоб перешкодити панам у насильних, безправних виборах, та щоб зазначити, що на їх терор ми вміємо відповісти терором. Все це було хвилеве. Соціяльна революція ще не дозріла в Галичині і Польщі. Наш народ ще не готовий до масового бунту. Таких безумників, як наша дванайцятка, в Галичині небагато і ми мусимо щадити їх. Дальшою роботою ми нічо не зробимо, тільки запропастимо себе. Революціонер-марксіст ніколи не повинен наражатися на смерть, там, де це не конче потрібно. Що зробимо ми, малий гурток, майже без патрон, роздягнені, голодні, окружені з усіх боків реґулярним військом? Хіба-ж багато полекшимо ми долю наших рідних 4-ох міліонів, як вбємо хоч-би дві десятки панів та жандармів і спалимо кілька фільварків? Все це тільки саботаж, дочасна демонстрація. На масовий виступ ще прийде час і ми будемо ждати його за Збручем, на вільній революційній землі. Безпотрібно віддаватися в руки ворогові нема ніякого змислу. Над цим, друзяко, варто подумати.

ПЕТРО. Прийде час, що ми будемо ще дуже потрібні тут, а тепер треба зручно висунутися з небезпеки. Я розумію, що значить бути революціонером, я розумію боротися з ворогом, але не розумію, як можна майже з голими ру-

ками пускатися проти десятків тисяч найкраще узброєних вояків. Це справді безумя, як сказав Йван. Ні, Степане. Наша дорога назад за Збруч, туди, відки ми прийшли. Ми знищені фізично і нам треба ратувати себе. Хай живе Революція — але геть непотрібну самопосвяту, в час, коли треба сили берегти. На Покуттю, чи в Карпатах ти зустрінешся з цимже, що й тут. Селянство — відсталий елемент в революції і повстає тільки тоді, як почує за собою реальну силу. З малим гуртком ти нічо не зробиш і щоб знищити тебе, пани стягнуть цілі дивізії.

МЕЛЬНИЧУК. Переконувати мене не треба, Петре. Нехай я буду безумний, нехай помиляюся, але я вірю в це, що говорю. Розумієш? В-і-р-ю. Я хочби хотів, то неможу повертитися назад. Мене тягне в глибину щастя або нещастя. Впаду я — значить так треба було. Виконаю свої пляни — значить я сповний свій революційний обовязок. На світі і в життю нема нічо дочасного. Все вічне. І ми — Вічність. Постріляють нас — то постріляють тіла, закопають в землю мясо з кістками, а діла залишуться і будуть доповнювати виховання нових поколінь. Але, як бачу, дороги наші противні. Ви назад на схід, я на полудневий захід вперед.

Вам не дорікаю і не переконую вас. Кождому можна свобідно думати.

ЙВАН. Значить ти таки залишаєшся?

МЕЛЬНИЧУК. Залишаюся.

ПЕТРО. Степане!

МЕЛЬНИЧУК. Без слова. Я сказав. Ночею я буду на другому березі Дністра.

ПЕТРО. Що-ж — твоя воля. А нам час в дорогу — за ніч повинні бути над Збручем. Вставайте, товариші!

(Повстанці повільно встають.)

МЕЛЬНИЧУК. А чотирох зі мною?

З ГУРТУ. — Ми тут.

МЕЛЬНИЧУК. Подумайте, товариші, я не силую.

З ГУРТУ. Йдемо. Ми вже думали.

ПЕТРО. Так бувай здоровий, Степане. Нехай мрії твої здійсняться. Вірю, що ми побачимося ще. *(Подає руку.)* Поцілуємося?

МЕЛЬНИЧУК *(усміхається)*. Буржуазні звички, краще міцно стиснемо руки. Ось так. На Україні передай привітання всім нашим. А патрони, які ще маєте, залишіть нам. Заберіть, хто лишається.

З ГУРТУ. — Ми заберемо, Степане.

— Добре, віддамо.

ЙВАН *(подає руку)*. Прощай друзяко. Де і коли побачимося?

МЕЛЬНИЧУК. На барикадах львівських вулиць.

ЙВАН. Як-би так! Чи доживемо?

МЕЛЬНИЧУК. Мусимо! Вірю в це так, як в тебе, що ти комуніст.

ЙВАН. Ти не людина, а велетень.

МЕЛЬНИЧУК *(сміється)*. Добрий велетень! Мало що вищий від тебе.

ЙВАН. Так будь здоровий. До побачення в червоному Львові.

МЕЛЬНИЧУК. На цитаделі.

ЙВАН. На вільній цитаделі, в якій ти будеш командіром 1-го галицького червоного полку.

МЕЛЬНИЧУК. А ти комісаром. Ну, прощай Цепочку. Шануй здоровля, воно в тебе під псом... *(До повстанців.)* Всего кращого, товариші, і не згадуйте лиха. *(Подає всім руку.)*

ГОЛОСИ. — Всего кращого!

— Не забудемо!

— Прощайте! *(Стискають руки і 4-ом, що лишиються з Мельничуком.)*

МЕЛЬНИЧУК. Щасливої дороги!

ПОВСТАНЦІ *(відходять)*. — І вам!

ПЕТРО. Будь здоров, Степане!

МЕЛЬНИЧУК. До побачення. Не виходьте швидко з ліса.

(Повстанці Мельничука дивляться в слід відійшовшим, махають шапками.)

— Бувайте здорові!

— Щасливо!

МЕЛЬНИЧУК *(відвернувся)*. Пішли... Та-а-ак. *(Здрігнувся.)* Скільки нас? Пять. Досить. Ви не жалієте, товариші?

ПОВСТАНЦІ. Чого-ж?

МЕЛЬНИЧУК. Голодні ми всі, але в селі печуть для нас хліб. Хто піде зі мною?

ПОВСТАНЦІ. — Я.

— І я.

— Я.

МЕЛЬНИЧУК. Ні, тільки двох, а двох залишаться тут. Ми скоро, це в першій хаті...

1. ПОВ. Може підождем до вечера?

2. ПОВ. *(надслухує, пригинається)*. Хтось йде! *(Всі зриваються і ждуть.)*

1. ПОВ. В нашому напрямі. *(Схиляються і слідкують.)*

2. ПОВ. Але тільки один.

1. ПОВ. Селянин.

2. ПОВ. Як знаєш?

1. ПОВ. З сокирою в руках.

МЕЛЬНИЧУК. Покличте його сюди. *(Один пов. відходить)*. Не зашкодить розпитати дещо. Нам ночею треба бути над Дністром. Завтра лекше буде, там менче війська і ми об-

манемо погоню. Щоби тільки Петро з товаришами щасливо добралися до Збруча. *(Входить старий селянин.)* Доброго здоровля дядьку!

СЕЛЯНИН *(оглядається довкола з недовірям)*. Славайсу!

МЕЛЬНИЧУК. Ви відки?

СЕЛЯНИН. Та-же з Сиротинець.

МЕЛЬНИЧУК. В селі не бачили польського війська?

СЕЛЯНИН *(здвигає плечима)*. А бог святий знає, пішов ще ранком в ліс, а тоді не було...

МЕЛЬНИЧУК. У вас пан є?

СЕЛЯНИН. Був, але нема. Утік гадюка, як оце заворохобилися. Шандарів прийшли і повбивали ночею...

ПОВСТАНЦІ. Хто?

СЕЛЯНИН. А бог святий знає. Прийшли, вбили і пішли. Отак рано, ні, не рано, а вечером, та ще не так, а як заходило сонце, то дивлюся, а на небі червоний хрест і дві лопати на вхрест. Бігме боже, сам бачив. Кажуть люде, біда буде. А вечером пси так вили, аж страшно. Думали вогонь або злодій, спаси і заступи нас господи. Але нічо, ніч пройшла, а ранком найшли всіх шандарів порізаних і на кождому цидулка...

1. ПОВ. А яка цидулка?

СЕЛЯНИН. Не знаю, щось написали, але я неписьменний. Чув, читали, та забув. Стара голова, де мені там...

2. ПОВ. А двір так і не спалили?

СЕЛЯНИН. Двір? В біле полудне згорів. Всі стирти і машини.

МЕЛЬНИЧУК. І не знаєте хто?

СЕЛЯНИН. Бог святий знає, ми люди темні, спокійні — одно чуємо, друге недочуваємо. Говорять, що той, та отой, але ніхто не зловив. Було військо, забрало всіх хлопців і... мого Михася.

1. ПОВ. Куди?

СЕЛЯНИН. В кримінал до Заліщик. Кажуть, суд буде. Та най судять, тільки й роботи, що набивають кримінали та судять всіх. Ой господи! Діждалися, не дай боже й ворогови... Так нераз станемо і думаємо: ба чи то вже по війні, чи ще ні?

МЕЛЬНИЧУК. Ще ні, дядьку.

СЕЛЯНИН. Відай ні, бачу, що ні. І не знати, коли тому кінець буде. І в вас рушниці бачу. Чи не жовняри?

МЕЛЬНИЧУК. Жовняри, дядьку, бємо польських панів.

СЕЛЯНИН. Помагай вам біг. А чи не ви то були і в нас?

МЕЛЬНИЧУК *(усміхається)*. Може й ми,

а може не ми. Але ви скажіть нам, до Дністра ще далеко?

СЕЛЯНИН. Близько, миля з гаком...

МЕЛЬНИЧУК. А куди найближче?

СЕЛЯНИН. Підете просто, отак! *(Показує рукою.)* Потому — потому лісом, яром, через Гринківці, потому отак *(показує в право)*, потому отак *(показує в ліво)*, та ще так на Крилівці і просто. А там де фіґура, звернете отак, обійдете болота і підете так і вже Дністер.

МЕЛЬНИЧУК. Ночею дійдемо. Але ви нам скажіть, щоб не йти селами.

СЕЛЯНИН. А-а-а, не селами? Так і кажіть. Ви йдіть просто, як отой дуб. Видите? Просто! Обійдете наше село, вийдете за один горб, потім за другий, трохи лісом, трохи полем, тай знов на горб, отак *(показує)* і в бік отак, а там вже допитаєтеся. Світ недалекий..

МЕЛЬНИЧУК. Ну, зрозуміли. А ви зараз в село?

СЕЛЯНИН. Ще ні, до вечера побуду, хоч ріща начімхаю.

МЕЛЬНИЧУК. Так дякуємо вам за пораду. А Михасем не журіться, випустять. Панам добра не буде, вибємо всіх.

СЕЛЯНИН. Аби святилися ваші слова. Бо біда з ними та шандарами. Жити не дають. Все давай, та давай, а самі хоч би на сміх щось

дали. Але забалакався я, а стара... Ой і злюща-ж! Не дай бог вам... Та що я... Бувайте здоровенькі!

ПОВСТАНЦІ. Будьте здорові!

МЕЛЬНИЧУК. А нікому не кажіть, що бачили нас тут.

СЕЛЯНИН. Боже борони, хіба я не знаю? Але будьте здорові ще раз! Щасливої дороги. *(Відходить.)*

ПОВСТАНЦІ. Дякуємо. Бувайте здорові.

МЕЛЬНИЧУК. А я в село за хлібом. Ви два сидіть тут і ждіть. Ми скоро. *(Відходить з 2-ма повстанцями.)*

1. ПОВ. Чи не перезути-б черевики? Онучі мокрі...

2. ПОВ. І в мене, але в що перезути? Сухого нічо...

1. ПОВ. Я рву сорочку, є якась стара. І тобі половину. *(Присідають, 1-ий повстанець витягає з торбини сорочку і дре. Перезуваються.)*

2. ПОВ. А свіжий хліб буде, аж пече в носі... Їсти хочеться, а під серцем так і ссе щось.

1. ПОВ. А я люблю Степана. Дивний чоловік, хоч молодий.

2. ПОВ. Що дивний, то дивний. Як говорить — іскри з очей летять. З ним і в пекло можна піти.

1. ПОВ. Відважний, як чортяка. Ти бачив його вчера? Поляки лізуть, наші в ноги, а він схватив мене, всадив під паху скоростріл і як посіяв — град один.

2. ПОВ. *(таємничо).* Але ти знаєш, він буває і страшно мягкий. Я бачив раз в нього сльози на очах, памятаєш, там в дворі того ґрафа. Вибіг з палацу і кричить стріляти панів, а сам відвернувся і втирає сльози. Не знаю чого.

1. ПОВ. Туск за серце вхопив. Буває...

2. ПОВ. Кажуть він і вчений.

1. ПОВ. Не знаю. Як дістанемося в гори — то ми пани. Там повоюємо.

2. ПОВ. Він вже знає, що робить, думає за всіх нас. Ти думаєш, я чого не пішов за Петром? Жаль було Степана. Він так просто і так щиро говорив, що я й подумав: брате рідний, та з тобою я радо вмру.

(За сценою коротка-густа перестрілка і віддалені крики. Повстанці схватилися на рівні ноги зі зброєю.)

1. ПОВ. Хто?

2. ПОВ. Хіба Поляки?

1. ПОВ. Багато дуже.

2. ПОВ. Біжім в село.

1. ПОВ. Чекай! Ой, аби не наших. *(Ви-*

стріли замовкли.) Перестали. Хтож це міг бути?

(З заду тихо висувається офіцер і вояки з наведеними рушницями.)

ОФІЦЕР. Ані з місця!

1. ПОВ. *(оглянувся, хоче стріляти).* Стріляй!

ОФІЦЕР *(підбігає і ловить за рушницю).* Не смій! *(Вояки мигом розброюють їх і обступають.)* Ось де вони вилежуються. Де инчі? Говори хаме! *(Бє по голові 2-го пов.)* Вас було більше. Закувати! *(Їх заковують.)* Юзек, побіжи в село і приведи всіх. Бестії. В банди йдуть, робити не хотять! Псякреф хлоп! *(Бє хлистом то одного повстанця, то другого по голові. Вони закриваються закованими руками.)* Говори куди пішли инчі! Хто комендант? *(Вояки приводять закованого Мельничука і 2-ох повстанців. В Мельничука закровавлене чоло. Держиться гордо.)* А-а-а! Ось вони! Тільки три?

ВОЯК. Більше не було, пане поручнику.

ОФІЦЕР. Де командант?

МЕЛЬНИЧУК. Я.

ОФІЦЕР. Називаєшся?

МЕЛЬНИЧУК. Чи не все одно?

ОФІЦЕР. Хаме!

МЕЛЬНИЧУК. Я Степан Мельничук!

ОФІЦЕР *(відступає крок взад)*. Мельничук? А-а-а! Мельничук! Відки? *(Між вояками рух і шепіт.)*

МЕЛЬНИЧУК. З Пядик, Коломийського повіту.

ОФІЦЕР. Знаємо. Де инші, вас було більше?

МЕЛЬНИЧУК. Переправилися через Дністер.

ОФІЦЕР. А ти?

МЕЛЬНИЧУК. Я тут.

ОФІЦЕР. Хам! Бандит! *(Бє по голові.)* Цілий тиждень женуся за тобою. *(Скрегоче зубами.)* Але маю! Маю! *(До вояків.)* Прикладами їх! *(Бє самий всіх пов. куди попало.)* Це за фільварки, за пана Березовського, за сержанта Бєльського!! Бийте! Бийте, чого стали? *(Вояки прикладами рушниць бють всіх. Під ударами повстанці падуть на землю, їх бють немилосердно.)*

МЕЛЬНИЧУК *(з землі)*. Кінець, товариші! Держіть ся мужно!

ОФІЦЕР *(лютує)*. А-а-а! Бийте! Так! так їх! По голові! По руках! Краще! Так! Псякреф! Хлоп має сім шкір! Бийте до семої! Так! Так!...

(Кінець 3-ої дії.)

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

ОСОБИ:

ЄНДЖИХОВСЬКИЙ, польський жандарм.
ЯСЬКО, польський кольоніст.
КАСЬКА, його жінка.
ВАСИЛИНА, селянка.
ПЕТРО ШЕРЕМЕТА.
ЙВАН ЦЕПКО.
ДВОХ ПОВСТАНЦІВ.

(Середина селянської, з панська прибраної хати. На стінах: польський орел, портрет Косцюшка, Пілсудського, Мати-божа з Ченстохови і рушниця та револьвер.)

КАСЬКА *(всувається задом з сіней і на порозі свариться в сіни).* А щоб ти більше не встав, щоб ти не встав! Дай боже, аби застиг там, де лежиш! Скажіть люде добрі — в полудне він спить! А щоб тебе грім з високого неба розбив. Щоб тобі ніколи радости не було. Та щоб тобі не було, неробо ти один! *(Вхо-*

дить, але відвертається і злобно плює на поріг.) Тьфу! Та щоб тобі не було. *(Скривилася і лівою рукою схватилася за плече.)* Ой-ой-й-ой.. Ой боже!... *(Стогне з болю, потім підходить до печі, бере в руки залізну лопатку, на якій приклеєна біла латка плястру, оглядає її і стогне. Тихо входить Єнджиховський в повній зброї, пристає, оглядає Каську, потім на пальцях підходить і раптово ловить за рамена.)*

ЄНДЖИХОВСЬКИЙ. Г-у-у!

КАСЬКА *(злякалася)*. Ай! *(Випустила з рук лопатку.)* А щоб вас, пане Єнджиховський. Налякали...

ЄНДЖИХ. *(міцно пригортає до себе)*. Та невже?

КАСЬКА *(скривилася болісно)*. Ой не тисніть, болить!

ЄНДЖИХ. Що болить?

КАСЬКА. Отут. *(Показує на плече.)* Болить. Ой болить. *(Сідає на лаву.)*

ЄНДЖИХ. Та що болить?

КАСЬКА. Подвигалася. Картоплю носила, бо мій дармоїд вилежується, щоб він спух...

ЄНДЖИХ. *(гладить її відбородок)*. Бідна Каська...

КАСЬКА. І розболіло отут. Рушитися не могла. Вчора поїхала до Заліщик до доктора.

І щоб їм лиха година, з тими докторами. Кажуть "пройде, тільки оцю латку приложіть на лопатку".... Я й послухала. Прийшла до дому і приложила. І думаєте помогло? Щоб так помагало докторам. Латка собі на лопатці, а мене таки болить...

ЄНДЖИХ. І не помагає?

КАСЬКА. Та як помагає? Ви подивіться самі!

ЄНДЖИХ. От штука! Ану-но покажи лопатку.

КАСЬКА. Та он під печею.

ЄНДЖИХ. Як під печею? *(Здивований підходить, підносить залізну лопатку, дивиться на приклеєний плястер і вибухає голосним сміхом.)* А щоб тебе Касько! Та не на цю лопатку, а на свою! Ха-ха-ха-ха... Ось тут! *(Показує на плече.)* На свою, там де болить. Ха-ха-ха-ха. А щоб тебе... *(Сміється.)*

КАСЬКА *(відмахується руками і обиджена та надута відвертається до вікна)*. Ай, йдіть собі...

(Жандарм сміється. В сінях кашляє Яськo; потім входить заспаний, лінивий, часто протягається, позіхає.)

ЯСЬКО. А-а-а! Пан Єнджиховський! Покірний слуга!

ЄНДЖИХ. *(сміється).* Ви, пане Яську, навчили-б жінку, де лопатка в неї. Ха-ха-ха.

ЯСЬКО. Яка лопатка, пані теґо?

ЄНДЖИХ. Та лікар дав її плястер на лопатку, а вона приліпила на залізну лопатку. Ха-ха-ха-ха.

ЯСЬКО *(розреготався).* Ха-ха-ха-ха...

КАСЬКА *(зірвалася, кидається до чоловіка).* А ти мовчи, бо... Ти неробе, дармоїде... Стид людям казати. Пане Єнджиховський, може ви йому щось скажете. В полі гниє картопля, а він вилежується, холєра. Ой, доля моя гірка, і що мене за нечиста сила звязала з цим псявірою!... *(Плаче.)*

ЄНДЖИХ. О, пане Яську, не гарно. Ви людина військова, знаєте добре, як треба заходитися з жінкою, а ще з такою гарною, як ваша. Просто красуня, хоч на Бельведер посилай.

ЯСЬКО *(позіхає і протягується).* Дощ на дворі, пані теґо...

ЄНДЖИХ. Ну, не можна-ж так. Знаєте з воєнної практики, що по здобуттю твердині треба її в першу чергу заосмотрити харчами. Так і з жінкою...

ЯСЬКО *(махає рукою).* Ет! Ви, пане Єнджиховський, ще не були жонаті... Підождіть, пані теґо...

ЄНДЖИХ. Не знаю, може бути... Та-а-ак. Але мені час. Служба, пане Яську. Собача служба. Дощ, а я мушу. Що робити? Ну, бувайте здорові, а ви, пані Касю, не беріть собі до серця так дуже. Пан Ясько не такий. *(Відвертається.)* А все таки потішна історія з тою лопаткою... *(Усміхаючись виходить. Ясько вперто дивиться на жінку, що сперта на вікно плаче. Потім несміло підходить до неї.)*

ЯСЬКО. Касю!

КАСЬКА *(мовчить).*

ЯСЬКО. Касю-сю-сю!

КАСЬКА *(раптово піднімає голову, Ясько боязко відступає назад).*

ЯСЬКО. Хотів поцілувати, але... пані теґо...

КАСЬКА. Йди поцілуй, най не кажу...

ЯСЬКО. Гм... Бачиш, Касю-сю-сю, я, як вислужений капраль леґійонів, пані теґо, знаю, знаю одно, що поцілуй, це алярм, по якому ворог або починає наступ, або — піддається... Тому й хотів попробувати, пані теґо...

КАСЬКА *(встає і відходить мовчки під піч).*

ЯСЬКО *(сідає на лаву, позіхає).* Слота... Слота погана, пані теґо...

КАСЬКА. Пані теґо, горшком голову розібю...

ЯСЬКО. Кася мовчи!

КАСЬКА. Ти мовчи!

ЯСЬКО. Мовчи, пані теґо, доки я добрий! *(Простягається на лаві.)*

КАСЬКА. Лежи, лежи, а картопля нехай гниє...

ЯСЬКО. Нехай гниє, пані теґо. І мовчи! Мовчи жандармська помийнице!

КАСЬКА *(обурюється, прискакує)*. А зогнив би ти, щоб з тебе капало, як з тої стріхи. І так-так! Я з жандармами! А з ким-же ? З тобою? І що мені зробиш? А ну? Я з панами, а ти з ким? Га?

ЯСЬКО. Касю, мовчи, пані теґо, бо так тебе впережу, що будеш памятати до нових віників. Мовчи, прошу тебе, доки я лежу. Дай відпочити, пані теґо.

КАСЬКА. Відпочити, пані теґо! Відпочив би ти, щоб більше не встав. Спав в другій хаті до полудня, а тепер прийшов сюди. Та-ж гріх і сором людям сказати. Вийшла на двір, а ота хлопка Василина питає, чи пан Ясь дома. Кажу ні, в полі. А він вилежується. Змилуйся матко божа ченстоховська. Що це за чоловік — бог святий знає. Хотів бути паном — було держатися панів. А то пани — порвані штани! Щоб ти до вечера спух, як ота піч. Та щоб тебе холєра вхопила, ти непотрібе, дармоїде...

ЯСЬКО *(схопився обурений і сів)*. Не дозволю, пані теґо, так говорити! Бабо мовчи, бо я злий, як польський жандарм. Вислужений, пані теґо, капраль леґіонів пана Пілсудського, маю на грудях хрести...

КАСЬКА. Щоб тобі хрест, та в головах...

ЯСЬКО *(продовжує)*. ...заслужив на це, щоб лежати. Пять літ боровся, як лев. Пять літ, пані теґо, не знав спочинку, тепер спочиваю. Та-а-ак. Отак спочиваю, пані теґо... *(Лягає, хвильку мовчить.)* Вислужений капраль польських леґіонів, кольоніст на "всходніх кресах"! Буду лежати, най хлоп робить. Не схоче, пані теґо, то пан Єнджиховський поможе. Так, пані теґо. Не позволю. Баби до горшків, а не до політики...

КАСЬКА. Буде тобі політика, як прийдуть в ночи хлопи і вбють.

ЯСЬКО. Нехай попробують. Не з тих, пані теґо, щоб боятися. Билися не з хлопами і вийшли цілі...

КАСЬКА. А картопля гниє.

ЯСЬКО. Вислужений капраль польських леґіонів на дощі мокнути не буде! Мок 5 літ, пані теґо.

КАСЬКА. Пані теґо, пані теґо! Ти пані теґо йди, як кождий хлоп в поле...

ЯСЬКО. Каська, я прошу тебе, пані теґо, держати язик за зубами. Не забувай, хто...

КАСЬКА. І не буду держати!

ЯСЬКО. Наказую мовчати!

КАСЬКА. Жерти, то хоче і то по панськи. Ґуляш йому, карманатки, макакльомби і всяку холєру, а роботи нема! А щоб тебе божа сила тяжко скарала... Щоб...

ЯСЬКО. Баба, пані теґо, є баба. Має язик, як жорна. Як би так більший, то зробив би млин і добре заробляв би.

КАСЬКА. Тьфу!

ЯСЬКО. Пригадую собі, пані теґо, як наш полк стояв раз на Волині. Осінь, як тепер...

КАСЬКА. Ти знов про політику?

ЯСЬКО. Каська, це пані теґо, не політика і ти навчися, що таке політика. Політика, то є так: Перше: Як у Варшаві вийде закон, щоб хлопови на "кресах" відібрати землю і дати леґіонерам. Друге: Як пан Ясько зловить пана Єнджиховського з панею Каською і вдасть, що нічого не бачить, а пані Касці потім порахує ребра. І третє: Як пан Ясько, пані теґо, підійде до недоброї пані Каськи, погладить її і замкне губу. От це й політика.

КАСЬКА *(весь час то сидить за столом, то горячиться і підходить до нього, то щось прибирає)*. Хоч здохни, а їсти не дам.

ЯСЬКО. Ну Кася, тільки не так з фронту. В нас, пані теґо, в ескадроні був хорунжий, який казав: Яську, як будеш мати жінку, то памятай, пані теґо, що коло неї треба ходити так само, як коло коня. Зноровиться, ти підійди, ласкаво поплещи, поцмокай і тоді певно можеш робити, що хочеш. Хоч сідай, пані теґо... *(Сміється).*

КАСЬКА. Ти договоришся сьогодня. Поплещу я тебе... Ну-ну. Ти тільки...

ВАСИЛИНА *(входить).* Славайсу!

КАСЬКА. На віки.

(Ясько швидко встав і пильно почав читати книжку, що лежала на столі.)

ВАСИЛИНА. Най бог боронить, яка слота.

ЯСЬКО. Слота, Василино, гниє, пані теґо, в полі картопля...

ВАСИЛИНА. Ой гниє, пане Ясю. А щож там в світі нового, бачу, читаєте...

ЯСЬКО. Політика, Василино, не зрозумієте, пані теґо...

ВАСИЛИНА. Та де там мені! А чули нову політику?

ЯСЬКО. Не чув.

ВАСИЛИНА. Та-ж в Скибинцях пана Кранца вбили.

ЯСЬКО. Пана Кранца? Не може бути!

КАСЬКА *(заломила руки)*. Змилуйся господи!

ЯСЬКО. Таки вбили на смерть?

ВАСИЛИНА. Таки на смерть.

ЯСЬКО *(встає, хилить голову)*. Честь і вічна память тобі пане сєржант 1-ої бриґади. Шкода чоловіка, пані теґо...

КАСЬКА. І хто вбив, Василино?

ВАСИЛИНА. Бог святий знає. Прийшли в ночи, кажуть якісь три, повечеряли, тай застрілили. Жінку пустили... Оце, кажуть, за кольонію...

КАСЬКА. А що, Яську! Я не казала?

ЯСЬКО. Банда кресова! Хлоп, пані теґо, хлоп!

КАСЬКА. Я не буду спати дома. Спи самий. Я Василинко до вас...

ЯСЬКО. Не позволяю, пані теґо. Присягла мені — спи, або... бери й мене з собою.

КАСЬКА. Ти-ж, пані теґо, вислужений капраль, не боїшся...

ЯСЬКО. Мовчи. *(Ходить по кімнаті.)* Пан Кранц небіщик. Сєржант 1-ої бриґади. Боєвий сєржант.

КАСЬКА. І вбили. Всіх бють.

ВАСИЛИНА. Вбили голубко. І що воно діється, бог один знає. *(Мовчанка.)*

ЯСЬКО. Не дбає про нас, пані теґо, наша Річ Посполита. На "кресах" банди, а вони у Варшаві пють. Тут двори горять, наші люде вмирають, а воин... А ми, пані теґо, на волоску висимо. Кепсько... Кепсько... Гм...

ЄНДЖИХОВСЬКИЙ *(в сінях кричить)*. А гей там, відчиніть!

ЯСЬКО *(остовпів)*. А це хто?.. Не відчиняй!

ЄНДЖИХОВСЬКИЙ. Відчиніть!

КАСЬКА. Пан Єнджиховський... *(Широко відчиняє двері. Входить Шеремета, Цепко і двох повстанців. Всі мокрі, бліді, вимучені. За ними Єнджиховський з готовою до стрілу рушницею.)*

ЄНДЖИХОВСЬКИЙ *(біля дверей)*. Пане Ясю, станьте на моє місце. Баби, вийдіть з хати!

ЯСЬКО *(схвачує сокиру)*. Псямаць! А хто такі, пані теґо? Баби, вийдіть з хати!! *(Василина та Кася оглядаючись на повстанців виходять. Яськo стає біля порога, Єнджиховський виходить на середину, цілий час з наведеною рушницею.)*

ЄНДЖИХ. Ближче підійдіть. *(Повстанці підходять від дверей до печі.)* Та-а-ак. Хто такі? Ну, перший!

ЙВАН. Як бачите, люде.

ЄНДЖИХ. Ти говори, що питаю...

ЙВАН. Що-ж — ми собі просто робітники. Йдемо в Гусятин на заробітки. Чули, що можна заробити, так чому-би не піти...

ЄНДЖИХ. А відки ви?

ПЕТРО. Я з Червонець. Працювали всі ми в Коломиї, потім в Городенці, а тепер йдемо в Гусятин.

ЄНДЖИХ. Показуйте ваші папері.

ЙВАН. Та які папері? Прості ми люде, рік цілий мандруємо від міста до міста і ніяких паперів. Відки їх взяти?..

ЄНДЖИХ. Пане Яську, перешукайте його!

ЙВАН. Та що в нас шукати, саме лахміття...

ЯСЬКО *(підходить до Йвана)*. Ну, ну, тільки стій, пані теґо, тихо, а то... *(Шукає, найшов револьвер.)* О! Пане Єнджиховський — револьвер!

ЄНДЖИХ. А-а-а! Так такої роботи шукаєте? А ти хаме! Ти т-а-а-ак? *(Починає з усеї сили бити Йвана лівою рукою, держачи під пахою правої — рушницю. Йван відхиляється, але під сильним — новим ударом нахилився до Єнджиховського.)*

ПЕТРО *(мигом вихватив з правої кишені револьвер і міряючи в Єнджиховського вистрілив в тій хвилі, як Йван наклонився вперед від удару. Йван захитався, схватившись за голову і впав.)*

ЄНДЖИХ. *(зараз по вистрілі).* Яську! *(Баґнетом пробиває Петрову руку.)*

ЯСЬКО *(з боку бє сокирою Петра по голові, він паде. В тій хвилі один з повстанців з усеї сили потрутив Яська, що теж впав і утікає на двір. Ясько вхопив руками за ноги другого повстанця, який паде на нього. Крик Яська.)* Тримайте цього, пане Єнджиховський!

ЄНДЖИХ. Тримайте, я біжу за тим, що втік.

ЯСЬКО *(висвободжується від повстанця, сідає на нього і ловить Єнджиховського за полу.)* Не йдіть, пані теґо, я сам не буду!

ЄНДЖИХ. Давайте руки його!

ЯСЬКО *(витягає руки повстанця, Єнджиховський заковує).*

ЄНДЖИХ. Відтягніть далі!

ЯСЬКО *(тягне по землі повстанця і кидає на краю сцени).* Бандит! *(Сильно копає його ногою.)*

ЄНДЖИХ. А ці убиті?

ЯСЬКО *(нахиляється до Йвана).* Не дихає, здох, пані теґо...

ЄНДЖИХ. А цей? Що?

ЯСЬКО *(нахиляється до Петра)*. Дихає.

ЄНДЖИХ. Закувати! Руки сюди.

ЯСЬКО *(піддержує руки Петра, Єнджиховський заковує)*. Ви, пане Єнджиховський, пробили йому руку. А я, пані теґо, сокирою голову.

ЄНДЖИХ. А ми живі? На мені крови нема?

ЯСЬКО. Ні, пані теґо. А були в руках бандитів.

ЄНДЖИХ. Були в руках. А що той? *(Звертається до повстанця.)* Що, бандит? *(Копає його.)* А шкода, що один втік. Але все одно недалеко. Тільки краще було би, якби я був зловив всіх... Так. Шкода...

ЯСЬКО. Що-ж робити з цими?

ЄНДЖИХ. Покликати війта, най забере вбитого. А цих двох до Заліщик...

ЯСЬКО. Тьфу! І в моїй хаті. Хлопи не забудуть мені.

ЄНДЖИХ. Не бійтеся. За вами — ми. *(Петро застогнав і ворохнувся.)* Ворохнувся? *(Нахиляється над Петром.)*

ЯСЬКО. Цссс! Відходить! А може притаївся, псявіра?

ЄНДЖИХ. *(копає Петра)*. А ну вставай! Чув!

ПЕТРО *(застогнав).*

ЄНДЖИХ. Псякреф хлоп! Скільки крови стекло і не здох.

ЯСЬКО. І не здохне. Хлоп, пані теґо — не ми. В нас...

ЄНДЖИХ. *(скидає шапку, отирає піт).* Тяжка служба, пане Яську.

ЯСЬКО. Тяжка, пані теґо.

ЄНДЖИХ. Але буду я тепер сєржантом, чи ні?

ЯСЬКО. Пане Єнджиховський! Більш, як певно. Сєржант і хрест заслуги, пані теґо.

ЄНДЖИХ. Ну, ну, дай боже. Тоді, пане Яську, пємо, як шевці. *(Петро ворохнувся і застогнав. Єнджиховський і Ясько нахиляються над ним.)*

ЯСЬКО. Жиє?

ЄНДЖИХ. Цссс...

(В зігнутій поставі стоять над ним.)

(Кінець 4-ої дії.)

ДІЯ ПЯТА.

ОСОБИ:

СТЕПАН МЕЛЬНИЧУК.
ПЕТРО ШЕРЕМЕТА.
4-ОХ ПОВСТАНЦІВ.
1. АДВОКАТ.
2. АДВОКАТ.
МАТИ ШЕРЕМЕТИ.
ҐРАФИНЯ ҐРОХОВСЬКА.
ПІП.
ВУСАТИЙ ПАН.
ГРУБИЙ ПАН.
ОФІЦЕР.
ПАН З БАЧКАМИ.
СТАРА ПАНІ.
ПАНІ В ЧОРНОМУ.
МОЛОДА ПАНІ.
ЩЕ МОЛОДША ПАНІ.
КАПІТАН.
СЄРЖАНТ.
ОФІЦЕР-КОМЕНДАНТ.
1. ВОЯК.
2. ВОЯК.

Вояки, пани, робітники, робітниці.

(Подвіря чортківського суду. На ліво вхід до будинку, на якому видніє півокругла таблиця з польським орлом і напис: "Okręgowy Sąd Rzeczypospolitej Polskiej w Czortkowie". *На право брама з вулиці, яку стережуть два узброєні вояки.)*

(Ситуація по піднесенню завіси. Сцена заповнена гуртом панів ріжного віку, офіцерами, польськими попами та молодими й старими панями. Саме павза і всі вони вийшли на двір прохолодитися. Пани стоять гуртками і курять та живо говорять про щось, пані, деякі замішані між ними, инчі стоять окремими гуртками. З поміж мімічної (німої) розмови випливають й голосні фрази. Час від часу в суд заходять то виходять возні і вояки.)

З ГУРТУ ПАНІВ.

ВУСАТИЙ ПАН. Я не розумію, пане добродію, не розумію. Люде інтеліґенти, з покінченими університетами, адвокати, і боронять простих бандитів.

ПАНІ. Страшно!

ОФІЦЕР. Гайдамаки, пане професор, гайдамаки! І вони такі-ж бандити, тільки... Розумієте!

ВУСАТИЙ ПАН. Знаю, знаю.

ПІП. Дивлюся на тих бандитів. Молоді

хлопці, двох покінчили навіть ґімназію. Ґімназію! І хіба видко щось з того?

ОФІЦЕР. А як домагаються всі хлопи школи! А хам все хамом. Ну ось, що навчила їх ґімназія? Різати, убивати, грабити.

ВУСАТИЙ ПАН. О! Пане добродію, хлопови не школи, а бука! Бука, пане добродію, бука. Жандарма над ним, а не вчителя...

ПІП. І всі вони однакові. Ви думаєте, що по селах...

ГРУБИЙ ПАН. Тяжко, отче добродію. Утік ледви з життям. Так-так. І панове, прошу я вас, наш уряд на все це дивиться так, як би нічого не було, як би...

ВУСАТИЙ ПАН. Скандал, пане добродію! Нас ріжуть, палять — а вони по культурному. Ми це мусимо піднести у Варшаві. Військо відмовляється боронити нас, боїться зайти в ліс...

ГРУБИЙ ПАН. А купки бандитів тероризують всіх. Чим ріжняться, прошу панів, часи 17 століття від сьогоднішніх кресів?

ПІП і ПАНІ. Скандал!

ОФІЦЕР *(як би хотів виправдувати)*. Но мої панове! Наше військо...

ВСІ. Але-ж скандал! Скандал! Неможливо...

(Махають злісно руками, росходяться по подвірі, потім знову сходяться в купки і тихо розмовляють. Деякі весь час проходжуються, або пристають то до панів, то до пань і знову ходять.)

З ГУРТУ ПАНЬ:

МОЛОДА ПАНІ. А очі так і горять. Голова перевязана, цілий блідий, а очі, прошу подумати, очі горять...

СТАРА ПАНІ. А той, як він... Мельничук. Такий понурий, що можна вмерти від одного його погляду... Бррр... Страшно.

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. І цікаво!

МОЛОДА ПАНІ. Дуже цікаво, дуже... О! так...

СТАРА ПАНІ. Їх думаєте всіх засудять на смерть?

МОЛОДА І В ЧОРНОМУ ПАНІ. Без сумніву, всіх.

ПАН З БАЧКАМИ. І пані будуть дивитися, як їх розстрілюватимуть?

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. А певно! Як-же таку нагоду і пропустити?

МОЛОДА ПАНІ. Обовязково подивлюся. Цікаво дуже.

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Я прошу вас, млію, як побачу кров з курки, але на цих бандитів подивлюся...

(Панок покрутив головою і відійшов до панів.)

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. А кажуть той вбитий Цепко був дуже відважний.

СТАРА ПАНІ. Головний комендант був!

МОЛОДА ПАНІ. Шкода, що там його вбили. Тут цікавіше...

ПАНІ В ЧОРНОМУ. А жандарм Єнджиховський! Йому б відзначення...

СТАРА ПАНІ. Вратував нас...

МОЛОДА ПАНІ. Муж казав, що він вже сєржантом.

ПАНІ *(дивуються)*. Та-а-ак? О-о-о! Вповні заслужив. Заслужив...

В ГУРТІ ПАНІВ.

ОФІЦЕР *(голосно)*. Не може бути, панове!

ВУСАТИЙ ПАН. Як не може бути?

ПП. Свята правда, пане поручнику!

ОФІЦЕР. Я не вірю! Не вірю!

ҐРАФИНЯ *(ціла в чорному, швидко входить з вулиці)*. Ще не скінчили?

ВУСАТИЙ ПАН. Ні, ясновельможна. Перерва. Суд радить...

ҐРАФИНЯ. А-ах! Як все це довго...

ГРУБИЙ ПАН. Не довго чекати вже, ясновельможна. Зараз прочитають засуд...

ҐРАФИНЯ. Мушу бачити їх. Хочу сказати... *(Закриває хусткою очі.)* Сина мойого...

В ГУРТІ ПАНЬ. Нещасна! Сина вбили...

ПІП *(до ґрафині)*. Прошу, ясновельможної пані, спокійно. Господь бог видасть справедливу кару...

(З кімнат суду чути дзвінок. Публика на подвірі поволі починає заходити в суд.)

В ГУРТІ ПАНІВ:

ОФІЦЕР. Ну, нарешті!

ГРУБИЙ ПАН. Час, а то я ще не обідав.

ПІП *(піддержує ґрафиню і веде її в суд)*. Тільки прошу спокою. Бог добрий і справедливий.

ВУСАТИЙ ПАН. Свиньство так довго мучити нас. Над бандитами радять цілими днями! Скандал!

ОФІЦЕР. Ну, пане інспектор! Я взагалі дивуюся... але самі знаєте... Закон...

ВУСАТИЙ ПАН. Ех, той закон...

(Зайшли в суд.)

ПАНІ *(йдуть)*.

МОЛОДА ПАНІ. І двір спалили?

СТАРА ПАНІ. Спалили двір, а сина вбили...

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Дочка безнадійно хора...

(Другий дзвінок.)

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. А все таки, хоч бандити, то жінок поважали...

СТАРА ПАНІ. Ох боже! Бідна ґрафиня!..

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Нещасна мати...

(Зайшли в сіни.)

1. ВОЯК БІЛЯ БРАМИ. Аж гидко! Тьфу!

2. ВОЯК. Та тихо, бо...

1. ВОЯК. Ну, що ти, хіба я не знаю.

2. ВОЯК. А всі цікаві на смерть.

1. ВОЯК. Ото-ж бо й є. Мліє сука, як ріжуть курку, а як чоловіка, то: "цікаво!"... Щоб їм! Всі вони однакові.

КАПІТАН *(бистро вбігає задиханий, вояки випростовуються і здоровлять.)* Скінчили?

1. ВОЯК. Ще ні, пане капітане!

(Капітан хутко побіг в суд.)

2. ВОЯК. Побіг гад, як на баль.

1. ВОЯК. А ти думаєш, їх всіх засудять на смерть?

2. ВОЯК. Напевно.

1. ВОЯК. Всіх?

2. ВОЯК. Всіх.

1. ВОЯК. Як-то є: жив чоловік і нема. А вони молоді хлопці.

2. ВОЯК *(оглянувся)*. Жаль їх. Тверді дуже. Таке й з нами може бути.

1. ВОЯК. Ти тихо, а то...

2. ВОЯК. Ну-у-у! Знаю сам. *(Глянув на вулицю)*. Стій, лізе черепаха!

(Входить сєржант, вояки здоровлять його.)

СЄРЖАНТ. Ще ні?

2. ВОЯК. Ще ні, пане сєржант.

СЄРЖАНТ *(проходжується)*. Щоб їм язики повсихали. Я вже ледво ходжу.. *(Закурює. 1-ий вояк за плечима злісно кривить обличчя на сєржанта. 2-ий злякано шарпає його за рукав, хоч посміхається. В кімнатах суду вибухає голосний крик, потім оплески. Дзвонить дзвінок і все тихне.)*

СЄРЖАНТ *(надслухує)*. Скінчили?

(В суді знову голосні оплески і крики, потім з дверей виходять пані та панове, всі голосно говорять і розмахують руками.)

ОФІЦЕР. Тільки двох на смерть! Скандал!

ВУСАТИЙ ПАН. Нас зовсім не боронять. Тільки двох на смерть!

В ГУРТІ ГОЛОСИ. Скандал! Скандал!

ГРУБИЙ ПАН. Розуміється, хлопи будуть гуляти.

ПП. Щож їм за біда! Скільки вибили людей, знищили маєтків, і тільки двох — на смерть! *(Дивується, здвигує плечима.)*

ГРУБИЙ ПАН *(обурено)*. Ні! Це просто сором!

(Розбиваються на купки і притишено обурюються. Час від часу чути голосно: "Скан-

дал! Сором! Я не думав! Ах! І як можна так?")

ГУРТ ПАНЬ.

МОЛОДА ПАНІ. І як, як? Чотирох на 7 літ, а двох на 5.

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. Ні! Трох на 6, а трох на 5 літ.

МОЛОДА ПАНІ. А-а-а!

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Страшно мало! Повинні були всіх.

СТАРА ПАНІ. А подивіться на бідну ґрафиню. Жде...

(Всі оглядаються. Ґрафиня жде близько дверей похилена.)

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. А бачили, як іронічно посміхнувся той Мельничук і Шеремета по перечитанню засуду?

МОЛОДА ПАНІ. Знаєте пані, я дивуюся. Не люди, а...

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Бандити, прошу пані. Їм все одно...

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. Коли-ж розстріляють?

МОЛОДА ПАНІ. По третій мабуть.

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. О! Підожду. Дуже цікаво.

В ОБОХ ГУРТАХ ШУМ. Йдуть! Йдуть!

(Всі дають дорогу і задивлені на двері. Виходить двох узброєних вояків з офіцером на чолі, за ними скованих 6-ох повстанців і знов 3-ох вояків. Вояки і повстанці виходять в браму. В гурті перешіптуються жваво, показують на них. За хвилю в супроводі 3-ох вояків виходить закований, побитий Мельничук, з перевязаною рукою і головою Петро Шеремета, з ними двох старших адвокатів.)

МЕЛЬНИЧУК *(до Петра)*. Я й не ждав нічо инчого. Смерть...

ҐРАФИНЯ *(підходить до нього і просто в очі)*. За мого сина!

МЕЛЬНИЧУК *(нехотя пристанув і ліниво повертаючи голову, іронічно)*. Дуже дешева пімста, ґрафине!

ҐРАФИНЯ. А-а-а-х! *(Паде на руки двох панів , що відводять її в кут на лавку.)*

МЕЛЬНИЧУК *(до 1-го адвоката)*. А ґазет зі Львова ви не привезли?

1. АДВОКАТ *(сумно)*. Є вчорашня.

МЕЛЬНИЧУК. Дайте, будь ласка, а то давно читав.

(Оба виходять з адвокатами на середину сцени. За ними постійно стоять два узброєні вояки. Гурт панів і пань в глибині сцени насторожено слухають розмови повстанців і час від часу перешіптуются між собою.)

1. АДВОКАТ *(подає ґазету)*. Ви оба такі спокійні, як би нічо не було...

МЕЛЬНИЧУК. В дійсности нічого й не сталося. Засуджені на смерть? Щож — це тільки довершений факт, на який ми від кількох років кождої хвилини готові! Дурниця!...

ПЕТРО *(більше задуманий цілий час)*. Що там смерть! Боротися тяжче, як вмирати.

МЕЛЬНИЧУК. Сміло вмирати — може багато людий, але сміло жити і боротися, не багато...

1. АДВОКАТ. Це правда. Ех, товариші! Ви перли, а не люде...

2. АДВОКАТ. Напишете може листи до рідні і товаришів?

МЕЛЬНИЧУК. Напишемо, розуміється.

2. АДВОКАТ *(дивиться на годинник)*. Пів години часу.

ПЕТРО. Нам належить ся ще обід...

МЕЛЬНИЧУК *(що переглядав ґазету)*. Розуміється. О! обовязково, обіду не даруємо.

1. АДВОКАТ *(повертається, бо сєржанта в гурті)*. Пане сєржант, засуджені домагаються обіду.

СЄРЖАНТ. Одержать в келії, пане доктор.

ПЕТРО. Мене найбільше мучить смерть дорогого Цепка. Я вбив його...

2. АДВОКАТ. Ви-ж не хотіли.

ПЕТРО. Так, я думав ратувати його. І нещастя хотіло, що поцілив не жандарма, а його...

1. АДВОКАТ. Сталося...

ПЕТРО. Один мент, і дорогий Йван був мертвий. А-а-ах! Хто знає, чи не були би ми вратовані, як би я вбив був того панського льокая...

2. АДВОКАТ. Сталося, Товаришу...

ПЕТРО. Так, сталося. Ех! Все одно. Смерть скрізь однакова. За пів години й нас не буде...

МЕЛЬНИЧУК. За пів години. Довго ще... А я прекрасно почуваю себе. Повірте, що хочу шаліти, сміятися, реготатися, як малий хлопчик. Подумайте: Точно означена півгодина — 30 хвилин. І потім обовязково кінець. Найменчої надії на зміну. Смерть — тільки, певна, невблагана смерть! Ось ми знаємо, що рівно 30 хвилин ми будемо ще думати, говорити, сміятися, дивитися на всіх. А потім — ніч. Кулька в чоло або груди і — готово. І знаєте, чому мені так весело, а не сумно? Бо я свідомий, що нема ніякого инчого виходу. Нема способу, щоб продовжити тих дурних 30 хвилин життя. Неминуча смерть — ось зміст цілий. А ті панки так з острахом дивляться на нас. *(Півповертається до гурту.)* Бо вони

— не здібні на це. Хіба-ж оті напудрені пані здібні щонебудь більше зробити, як дармувати, шелестіти шовками і ціле життя придумувати ріжні способи, щоб водити за собою самців та пріти з ними? Собака і та більше корисна. А оті панки? За спиною війська і жандармів вони знущаються над безборонним людом, але стати до отвертої боротьби, в них нема відваги. Пявки і більш нічо... *(Гурт з острахом дивиться. А пані боязко ховаються за панів.)* Не ликуйте дешевенькі пани, що нас вбивають, а сумуйте! Бо нас ніхто не вбє. Ми, не ми — а невмируща ідея. Наша вихідна, початкова мета — гине, але залишається вічною кінцева мета. І вона буде жити, мусить жити! Працюючі, поневолені маси, таки переможуть. І чим більше будуть стріляти їх, тим швидче вони поростуть в піря і зміцніють.

СЄРЖАНТ *(підходить)*. Прийшов священик, щоб висповідати вас. Зайдіть в келію.

МЕЛЬНИЧУК. Скажіть йому, що він забувся і не туди попав.

ПЕТРО. Ніякої сповіди ми не потребуємо.

СЄРЖАНТ*(здвигує плечима)*. Я перекажу. *(Відходить.)*

2. АДВОКАТ. Ви, товариші, хотіли написати ще листи...

МЕЛЬНИЧУК. Ах правда, я й забув. Так хіба підемо? Даймо змогу цим панкам поговорити, а то скупчились, як ворони.

ПЕТРО. Боюся тільки, що хтонебудь з рідних приїде. Я дуже не хотів би зустрічатися з ними...

1. АДВОКАТ. Як не приїхали дотепер — то певно не приїдуть.

2. АДВОКАТ. Ну, час нам йти.

МЕЛЬНИЧУК. Ходім. *(Оба з адвокатами виходять в браму, за ними два вояки).*

ГУРТ *(заметушився).*

СТАРА ПАНІ. Чули? То не люди, то... Я не знаю.

ВУСАТИЙ ПАН. Що їм смерть! Пів години жити, а вони ґазету читають.

МОЛОДА ПАНІ. І чули, обіду зажадали.

ПІП. А каналії не вірять в бога!

ОФІЦЕР. Ну, щоб вони ще в бога вірили?

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Це страшне! Страшне!

ҐРАФИНЯ *(на лавці під стіною. На її голос гурт звертає всю увагу і окружає її).* Як були в мене ночею, то казали принести їсти. А оці два тільки сиділи і говорили. Один, мабуть той, що вбитий, щось росказував, а Мельничук тільки посміхався. Страшний такий.

Моя Зося до сьогодня бачить його на кождому кроці, а вже вечером закриває голову подушками.

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Так дуже боїться?

ҐРАФИНЯ. Страшно. І як не боятися такого? В нього ні серця, ні... Славка застрілили, як... *(Плаче.)* Ох боже! Змилуйся!...

СТАРА ПАНІ. А дуже знущалися над вами, вельможна пані?

ҐРАФИНЯ. Страшно. Страшно пані, хоч нікого не рушили й рукою. Мужчин постріляли, нас пустили. Сміялися дуже над нами...

МОЛОДА ПАНІ. Але не били?

ҐРАФИНЯ. Не можу сказати, щоб... Та краще, як би вбили. Що мені... *(Плаче, гурт ніяково переглядається.)*

ОФІЦЕР *(з боку)*. Траґедія, а не життя!

ПАНІ В ЧОРНОМУ. Як мені жаль її дуже.

ВОЯК *(біля брами заступає дорогу і кричить)*. Куди? Куди лізеш?

ГОЛОС ЗЗА БРАМИ. Пусти, вона до сина.

МАТИ ПЕТРА *(селянка, з клунком в руці, заплакана, перелякано входить і оглядається по гуртові)*. Ласкаві панове, не бачили мого сина? *(Гурт зацікавлено дивиться і підходить до неї.)*

СЄРЖАНТ. Кого?

МАТИ. Сина, Петра.

СЄРЖАНТ. А де-ж він?

МАТИ *(з скривленим від плачу лицем)*. Казали тут...

СЄРЖАНТ. Ні, жінко, ви не сюди попали. Бачите, що це суд.

МАТИ. Він-же в суді, судять бідного...

СЄРЖАНТ. А як зветься?

МАТИ. Петро, Петро. Петро Шеремета.

В ГУРТІ. А-а-а-а...

СЄРЖАНТ *(повісив голову, задумався, потім глянув на гурт, як би шукав поради)*. Не знаю. Роспитаю.

МАТИ. Будьте такі добрі, паноньку ласкавий. Давби вам господь бог здоровлячко. Найдіть, голубчику. Я йому білого хлібця і масла принесла, голодний певно. От бідна моя головонька... *(Сєржант відходить. Мати плаче, потім з довірям говорить до панів)*. Таке горе, панове! За пусто-дурно дитину мучать. Він же в мене сокіл ясний, тихий, як голубка. А його судять... І за що?

ҐРАФИНЯ *(встає з лавки і з злющим обличчям стає перед матірю Петра)*. Ви до сина?

МАТИ. До сина, пані. До Петра. Нещастя велике, кажуть замкнений в кримінали, суд буде. Пять літ не бачила його...

ҐРАФИНЯ *(прикусує губи)*. А де-ж мій син?

МАТИ *(не розуміє)*. Не знаю, пані. Мій тут бідний...

ҐРАФИНЯ *(підступає до неї)*. Мій син, кажи! Де мій син?

МАТИ *(оглянулась по гуртові)*. Пані ласкава, не знаю.

ҐРАФИНЯ. Убив твій бандит, Петро!

МАТИ *(здрігнулась)*. Як кажете, пані? Петро убитий?

ҐРАФИНЯ. Твій Петро убив мого сина...

МАТИ *(крізь сльози)*. Убив сина? Не може бути. Ні, пані. Петро не убив. Петро, пані, нікого не убив. Не вірте. То наговорили на него злі люде. Мій Петро добрий, дуже добрий...

ҐРАФИНЯ. Сина віддай мені! Чуєш!? *(Трясе матір за рамена.)* Сина мені віддай, одинака! Він убив його — а ти родила на світ душогубця.

МАТИ *(плаче)*. Пані!

ҐРАФИНЯ. Як би не ти, мій син жив би. *(Трясе.)* Віддай! Віддай!

МАТИ. Боже, боже, що тут діється! Петре! *(Хилиться на землю і плаче.)*

ҐРАФИНЯ. Убють і твого, убють! Підожди — убють! За мого — твого! *(Хватаєть-*

ся в роспуці за голову.) Ох ти проклятуща хлопко! *(Плаче.)*

МАТИ *(на землі в риданнях).* Петре! Петрусю!

ВУСАТИЙ ПАН *(піддержує ґрафиню).* Вельможна пані, заспокійтеся...

ОФІЦЕР. Не можна так розстроюватися через дурну хлопку.

1. АДВОКАТ *(входить з 2-им адвокатом. До нього під брамою).* Він не хоче, і це було би страшним ударом для неї і для нього. Відведіть її кудись в місто і перетримайте до вечера.

2. АДВОКАТ. Чому-ж він не хоче попращатися з мамою?

1. АДВОКАТ. Ах зрозумійте, що це розстроїло би його. Він жаліє. Мати стара, не видержала би. Слухайте мене і йдіть, бо їх зараз же будуть стріляти. *(Підходить до Матері, нахиляється над нею).* Це ви приїхали до Петра Шеремети?

МАТИ *(піднімається на коліна).* Я, пане, а де-ж він?

1. АДВОКАТ *(нахилений).* Ви його зараз бачити не можете, аж вечером. Вечером випустять його, я адвокат. Йдіть з цим паном і підождіть з ним в місті. Йдіть...

МАТИ *(крізь плач).* Я не піду, не піду хоч

вбийте. Паночку, пять літ не бачила його. Він бідний може голодний, може зажурений... Потішити хочу. Тут і хлібець білий, і масло, і яблока з нашого садку. Пане, дозвольте бачити його... *(Цілує руку адвоката.)*

1. АДВОКАТ. Ну добре, йдіть з цим паном і ждіть, я приведу його... *(Випростовується, в бік.)* Як я сьогодня не збожеволію, то буде чудо. Я вже не розумію, чи це все сон, чи правда. *(До матері.)* Ну, йдіть. *(Піднімає її.)* Йдіть з ними. Та-а-ак. Поволеньки...

(Мати встає, плаче гірко. За сценою голос військової трубки.)

2. АДВОКАТ *(бере її під руку)*. Ну, ходім. Побачите його, не журіться. Все буде добре, тільки не плачте. Побачите...

МАТИ *(йде за ним в браму)*. Дитино моя, горенько моє. Чи на це я ночами не спала, чи на це тяжко працювала, аби ти по криміналах валявся... Петре, Петре, що з тобою, дитино? *(Кричить в брамі.)* Петрусю!.. *(Виходить з обома адвокатами.)*

ВУСАТИЙ ПАН *(здвигує плечима)*. Я вже не знаю.

ОФІЦЕР. А вони коло неї припадають.

СТАРА ПАНІ. Матері не хоче бачити. От бандит!

СЄРЖАНТ *(підходить)*. Паньство, прошу вийти з подвіря, зараз буде переведена екзекуція. Прошу паньства!...

ПП. Хіба-ж нам не можна дивитися?

ЩЕ МОЛОДША ПАНІ. Нам дозволили!

ҐРАФИНЯ *(на лавці)*. Я нікуди не піду.

СЄРЖАНТ. Але-ж прошу відступити дальше в подвіря. Дивитися можна з далека. Прошу паньства! Там, під паркан. Прошу. *(Гурт поволі відходить ліворуч і там чути його шум.)*

ОФІЦЕР *(входить з витягненою шаблею, за ним 5—6-ох вояків)*. Стій! *(Вояки стають. Офіцер від судового муру до брами відмірює кроки. До вояків потім.)* Обернись! *(Вони по військовому повертаються.)* 5 кроків ходом руш! *(Вояки зникають праворуч, офіцер стоїть на місці.)* Обернись! Зброя до стопи! *(Чути як вояки сповняють команду.)*

МЕЛЬНИЧУК І ШЕРЕМЕТА *(з розкованими руками, виходять, за ними 1-ий адвокат.)*

МЕЛЬНИЧУК. Значить кінець, Петре. 30 хвилин скінчилося.

ПЕТРО *(з похиленою головою мовчить)*.

МЕЛЬНИЧУК. Не журися, друже. Що там смерть? Кождий вмре...

ПЕТРО *(здрігнувся)*. Я не про це. Але

болісно, жаль матері старої, батька, братів... Та-а-ак... *(Випростувався, до адвоката.)* Шурі перешліть листа скоро, вона бідна жде мене на Україні...

АДВОКАТ. Все буде сповнене завтра.

ПЕТРО. Як дивно — "завтра", бо воно вже не наше. Все буде так завтра, як сьогодня. І сонце, і люде, і ці вояки, тільки нас не буде...

МЕЛЬНИЧУК. Не треба, Петре.

ПЕТРО. Я нічо, так якось...

МЕЛЬНИЧУК. Нас називають бандитами, розбійниками... Щасливий той народ, що має більше таких "бандитів"! Перекажіть, товаришу доктор, всім нашим робітникам і селянам, товаришам і рідним, що моїм останнім бажанням для них було, щоб дожили вони того дня, як на світі згине сила зброї, а запанує рівність, свобода і справедливість...

АДВОКАТ *(дрожачим голосом)*. Все перекажу, любі товариші...

ОФІЦЕР *(підходить)*. Шеремета — я мушу починати. Кінчіть.

ПЕТРО. Вже? Ну, так вже. Прощай Степане!

МЕЛЬНИЧУК. Прощай, вірний товаришу! *(Тиснуть собі руки.)* Значить кінець. Історія нашої дванайцятки за кілька хвилин буде

закінчена... Нічого. Нічого Петре! *(Трясе його руку)*. Прощай любий. Все одно ляжемо в одну могилу, як рідні брати. І я вірю, що нас відвідають ще вільні-працюючі маси з морем червоних прапорів. Тому сміюся з смерти. *(Цілуються довго.)* Не страшно тобі вмирати?

ПЕТРО. Ні, Степанку, я спокійний. Але час. Прощай ще раз. *(Цілуються.)*

ОФІЦЕР *(з білим платком в руці)*. Станьте під мур, я завяжу очі.

ПЕТРО. Не треба. Я можу сміло дивитися просто в очі смерти.

ОФІЦЕР. Як хочете... *(Відходить в бік і стає спиною до публики з витягненою шаблею, на краю правої частини сцени. Вояків не видко.)*

ПЕТРО *(до адвоката)*. І з вами прощаюся та дякую, за всю поміч. *(Цілуються оба.)* Товаришам передайте, нехай йдуть нашою дорогою. Нехай й вони так легко вмирають за бідний народ, як ми. Нехай ненавидять пана, бо пан серця немає. Пан живе коштом слабого. Згадайте нас у вільній робітничо-селянській Галичині...

АДВОКАТ. Все перекажу. Прощайте! *(Тисне руку Петра.)*

ОФІЦЕР *(командує)*. До стрілу готов!

ПЕТРО *(пішов під мур, але нараз пристанув і повернувся до адвоката)*. А мамі... Ви знаєте самі... Я не можу... *(Підійшов під стіну суду і гордо став з піднесеною головою. Адвокат і Мельничук стали близько офіцера праворуч.)*

ОФІЦЕР. Готово?

ПЕТРО. Зараз...

МЕЛЬНИЧУК. Рівно Петре! Як перед курінем! Так! По тобі я. Прощай ще раз...

ПЕТРО *(кричить)*. Хай живе революція!

МЕЛЬНИЧУК *(кричить з боку)*. Хай живе!

ОФІЦЕР *(в бік вояків)*. Змір!

ПЕТРО. Хай живе народ! Хай живе Україна! *(Розірвав на грудях сорочку)*. Стріляй!

ОФІЦЕР *(підняв в гору шаблю)*. Стріль!

(Залунала сальва, з нею крик жінок-пань в глибині подвіря. Петро впав під муром.)

МЕЛЬНИЧУК. А тепер я. *(До адвоката.)* Ну, бажаю вам всего кращого і дякую за все. *(Тисне руку.)* Хай згине насильство зброї і суспільна несправедливість, а запанує правда, воля і рівність, за яку кладемо свої голови.

АДВОКАТ. І я бажаю того. О! Ви залізний... *(Цілує Мельничука.)*

ОФІЦЕР *(командує)*. До стрілу готов!

МЕЛЬНИЧУК *(повільно підходить до тіла Петра, дивиться на нього, на хвилину задумується. І в тій хвилі десь глухо з під землі доноситься мотив "Інтернаціоналу" без слів. Він піднімає голову і бачить привид: Праворуч, вище, понад парканом піднеслася частина задної стіни і в ясному світлі видко гурт робітників та робітниць з червоними прапорами. Він випростовується і з усеї сили починає співати з усміхненим-щасливим обличчям, задивленим в привид.)*

Повстаньте гнані і голодні
Робітники усіх країв,
Як у вульканові безодні,
В серцях у нас клекоче гнів...

ОФІЦЕР *(командує)*. Змір!

МЕЛЬНИЧУК *(продовжає)*.

Ми всіх катів зітрем на порох,
Повстань-же військо злидарів,
Все, що забрав нам лютий ворог...

ОФІЦЕР. Стріль!

(Гук сальви. Крик жінок в глибині подвіря. Адвокат закрив обличчя руками. Темніє. Чути команду офіцера, не зважаючи на рух привиду.)

ОФІЦЕР. Зброя до стопи! На плече! Ходом руш! *(Відгомін кроків вояків, офіцер відходить.)*

РУХ ПРИВИДУ: *(Особи привиду зовсім не зважають на голос команди офіцера. Заразже, як Мельничук впав — робітники хилять червоні прапори і з усіх боків сцени чути глухий-тихий спів похоронного маршу, що пригадує собою щось неземське, далеке. Спів ледво чутний, повільний. На сцені темно — привид в ясному сяйві.)*

Ви жертвою в бою нерівнім лягли,
З пошани до свого народу...
Ви все віддали, що за нього змогли
І славу і честь і свободу...

(Таємний спів роспливається і завіса тихо спадає.)

(КІНЕЦЬ.)

Писано в Празі, в місяці марті 1923 р.

———:-:———

КОЖДИЙ

робітник і фармер повинен читати передовсім робітничі часописі!

Чому?

Бо робітнича часопись обговорює кожду подію в краю і в світі лише зі становища інтересів робочого люду.

Одинокою робітничою часописею в Канаді є

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ"

що виходить в Вінніпеґу два рази на тиждень і коштує лише $4.00 на рік.

Хто читає "Українські Робітничі Вісти", виробляє собі суцільний світогляд і може осудити кожду подію в суспільнім житю.

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ" виступають проти кождого лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

"УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ" доносять про робітничий рух на цілім світі, про боротьбу робітничої кляси.

Хто хоче знати, як свідомі робітники думають про суспільні події, хто хоче навчити ся соціялістичної думки, нехай читає передовсім "УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ".

Адреса:

"UKRAINIAN LABOR NEWS"
Cor. Pritchard & McGregor Sts.,
Winnipeg, Man.